

Törvényről törvényre

A MAGYAR KÖNYVTÁRÜGY JOGI SZABÁLYOZÁSA A MONARCHIA IDEJÉN

SIPOS Anna Magdolna

Előzmények

A Könyvtári Figyelő hasábjain hasonló címmel már korábban megjelent tanulmányok folytatására vállalkozik az írás. A megjelenés sorrendjében az első, de kronológiailag a harmadik rész 1945-től az 1997. évi, többek között a nyilvános könyvtári ellátásról szóló törvény létrejöttének körülményeit mutatta be, és szakmai szempontból értékelte a könyvtárügy legmagasabb szintű normatív dokumentumait¹. A kiadás tekintetében másodikként jelent meg és kronológiailag is a másodiknak tekinthető a két világháború közötti évtizedek könyvtárpolitikáját, illetve annak jogi szabályozását bemutató írás². Jelen tanulmány célja, hogy feldolgozza a folyamat kronológiailag első részét: a könyvtárügy Monarchia korszakbéli állami és törvényi szabályozásának körülményeit, s a kor szemléletével megpróbálja szakmai szempontból elemezni a vonatkozó jogszabályokat³.

Az állami közgyűjtemények „hőskora”

„A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa megalakításával a közgyűjtemények jövődő fejlődésének két fontos elemét sikerült egyesíteni: a szakfelügyeleten keresztül az állami ellenőrzést, a Bizottság működésének – ha új névvel is – biztosításával a társadalmi erők hatékonyságát. ... Közel húsz esztendei vajúdas után jutott nyugvópontra a múzeum- és könyvtárügy, vagy mondjuk így egyszerűen: a közgyűjtemények helyzetének rendezése Magyarországon. Az új kettős testület ideája szerencsésnek bizonyult és mintegy negyedszázadon át meghatározta működésük és fejlődésük kereteit. A közgyűjteményi rend, amely napjainkban is él, ez alatt az idő alatt szilárdult meg. Egy nagy virágzó korszak ez, amelyhez hasonlót sem ismer a honi művelődés története.” E sorokkal sommázta Voít Krisztina a magyar közgyűjteményrendszer vázlatos történetét szemléltető tanulmányát, amely hiteles források felhasználásával tett kísérle-

tet a korszak közgyűjteményügyének bemutatására⁴. A szerző szavaihoz kapcsolódva hozzátehetjük azt is, hogy nem csupán aranykorról, hanem bizonyos szempontból az állami közgyűjteményügy hőskoráról is beszélhetünk, hiszen ezekben az évtizedekben – a kialakulóban lévő modern magyar államiság és közigazgatási rendszer keretein belül – a mai értelemben vett közgyűjteményügy intézményesülésének és az állam e téren történő szerepvállalása kialakulásának is szemtanúi vagyunk. Az állami könyvtárpolitikai koncepció embrionális állapotát jelzi az is, hogy a magyar könyvtárügy, illetve közgyűjteményügy mai értelemben vett törvényi, illetve jogi szabályozásáról a Monarchia korabeli Magyarországon még nem beszélhetünk. Az egységes közgyűjtemény-, illetve könyvtárpolitika jogi szabályozási rendszere majd csak a következő ciklusban, a két világháború közötti évtizedekben alakul ki. A tárgyalt időszakban a közgyűjtemények működésének csupán bizonyos szegmenseit szabályozták törvényi, illetve jogi úton. Az előbbi állításunk azonban nem jelenti azt, hogy – a szakmai körökben – ne lett volna erre vonatkozó szándék, ellenkezőleg ott több alkalommal is felmerült a könyvtár- és múzeumügy törvényi szinten történő rendezésének kérdése, a feladat megoldása érdekében tervek, koncepciók készültek, ám a jogi szabályozásig egyik sem jutott el.

Az elmulasztott lehetőség – egy országos könyvtár létrehozása

Amikor a modern, polgári, önálló magyar állam kultúrpolitikájáról, kultúrpolitikusról beszélünk, többnyire *Eötvös József* nevével kezdjük a kronológiát. Nem történhet ez másként a modern magyar állami könyvtárügy megteremtésének hőskoráról szólva sem. Eötvös – családi hagyományai, nevelése, iskoláztatása, a reformkori egyesületekben, a tudományos életben és közéletben betöltött szerepe, s nem utolsósorban mint a szuggesztív szónoklatokkal kiválóan operáló parlamenti képviselő, képzett és jó tollú publicista, illetve mint az alakuló és többnyire fiatal politikai vezetőréteg egyik legbefolyásosabb alakja – több évtizeden át meghatározó személyisége volt a magyar művelődésügynek. Sajátos történelmi körülményeknek köszönhetően, két alkalommal is lehetőséget kapott arra, hogy miniszteri bársonyszékből tegyen az általa oly fontosnak tartott művelődés ügyéért. Neve főként az első magyar népoktatási törvény megalkotásával, a

Néptanítók Lapjának indításával, a tankönyvek és a tanítóképzés reformjával fonódott össze, jóllehet Eötvös igen sokat tett az iskolán kívüli népnevelési egyletek alapításáért, a könyvtárak ügyében, a képzőművészetek és az országos múzeum érdekében, még akkor is, ha e téren haláláig munkájának nem sok kézzel fogható eredménye volt.

Könyvtárpolitikai koncepciója és intézkedései ismertetése előtt feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy Eötvös kultúrpolitikai felfogásának alapjaira rávilágítsunk, mivel azok meghatározták a gyűjtemények felé irányuló intézkedéseit és magatartását⁵. Eötvös mind a népoktatási, mind pedig a köznevelési feladatokat az autonóm liberalizmus elvén kívánta megvalósítani. Ez azt jelentette, hogy mindkét területet önkormányzati (az önkormányzatok jelen esetben lehetnek az egyes polgárok, társulatok, világi és egyházi közösségek) alapra kívánta helyezni, és az államhatalom csak ott avatkozhatott be, ahol az önkormányzat annak megszervezésére nem volt képes, vagy elmulasztotta azt. Ebből az alapelvből kiindulva, még minisztersége elején, 1867 júniusában kezdeményezte önkéntes népnevelési egyletek létrehozását. Indítványát elküldte valamennyi érdekeltnek, amelyhez csatolta az egyletek általános tervezetét is. Kezdeményezésének kettős célja volt: egyrészt a közönség tevőleges részvételével a mozgalom megindítása, másrészt pedig felmérni, hogy a társadalom saját erőből mire képes, és hol szükséges majd az állam beavatkozása. Eötvös tisztában volt azzal, hogy munkája során szembesülnie kell felekezeti, nemzetiségi és partikulás érdekekkel, s attól tartott, hogy munkája zátonyra fut azok ellenállásán. Félelme igazolódott. Felhívását félreértették, s kezdeményezése különösen az egyházak részéről váltott ki felháborodást, de a nemzetiségek is indirekt beavatkozásként fogták fel a tárca szervezési kezdeményezését. Ennek következtében nem, illetve alig jöttek létre egyletek, mindössze 20–24 alakult, s néhány év után azok működése is elhalt. Eötvöst népoktatást szervező hatalmas munkája, majd korai halála megakadályozta abban, hogy az általa tervezett magyar kulturális mozgalom kiszélesítésében, a népnevelési egyletek létrehozásában jelentős eredményeket érjen el, ám a kezdeményezés, csakúgy mint a magyar állami könyvtárügy alapjainak lerakása, az ő nevéhez kötődik. Az első minisztersége során kidolgozott nagyszabású könyvtári reformterve⁶ az ismert történelmi okok miatt nem teljesedhetett ki. Második minisztersége alatt hozott intézkedéseivel – a megváltozott társadalmi környezet miatt – sem

tudta korábbi könyvtári terveit megvalósítani, de ez utóbbi ciklusban jól érzékelhető, hogy a magyar múzeum és könyvtárügy állami szintű befolyását jelentősen növelni szándékozott, és intézkedéseit a nemzetközi könyvtárügyhöz történő felzárkóztatás célja vezette. Könyvtárpolitikai lépései között egyaránt megtalálható mind az elvi, koncepcionális mind pedig a gyakorlati kérdések rendezésének szándéka. Tekintettel arra, hogy gyakorlati intézkedéseinek számbavétele egyszerűbb feladat, és talán közismertebbek is, azokra itt csupán – a teljesség igénye nélkül⁷ – utalunk. Legfontosabbak talán a nemzeti könyvtár gyűjteményének fejlesztése és feldolgozása érdekében hozott utasításai, amelynek végrehajtását Eötvös rendre személyesen is ellenőrizte és segítette. Hasonlóan sokat tett az akadémiai könyvtár ügyeinek rendezése érdekében is: az elmaradt kötelempéldány-beszolgáltatás hiányainak enyhítése; tudósok gyűjteményeinek megvásárlása; a könyvtár gyűjtőkörének meghatározása és a feladat megvalósítása érdekében rendszeres állami dotáció biztosítása. Jelentős segítséget nyújtott az áldatlan körülmények között működő Egyetemi Könyvtár részére is: az állomány bővítését szolgáló dotáció és a hagyatékok vásárlásán túl, az Egyetemi Könyvtár új épületének felépítése érdekében ő tett lépéseket, jóllehet a tényleges munkák csak halála után kezdődtek meg. Az Ipartanodai Könyvtár fejlesztésére 1848-ban tett intézkedéseinek sorát tovább folytatta: az 1870-es műgyetemről szóló törvényjavaslatba beépítette a könyvtár rendszeres dotációját, de a legsürgősebb beszerzésekre a háromévi rendszeres dotációt meghaladó nagyságú, egyszeri támogatást biztosított, s még ugyanebben az évben megnyílt a könyvtár olvasóterme is. A népoktatásról szóló törvényben összesen húsz állami tanítóképző felállítását irányozta elő. Az 1868. évi népoktatási törvény értelmében az intézetek alapfelszereltségéhez tartoztak a könyvtárak is, és gyarapításukra évente rendszeres összeget kellett fordítani. Népoktatási törvénye más intézmények esetében nem tartalmazta az iskolai könyvtárak létesítésének előírásait, ám a népnevelési egyletekre vonatkozó felhívása egyik legfontosabb feladatának éppen a tanulókkal való ellátását tartotta. A könyvtárügy koncepcionális kérdései közül legfontosabbak talán a közkönyvtárak állami irányítására vonatkozó elképzelései voltak, amelyeket azonban csupán a VKM irányítása alá tartozó könyvtárak vonatkozásában tudott megvalósítani. Eötvös nagy jelentőséget tulajdonított a kibontakozóban lévő magyar tudományos és irodalmi élet támo-

gatásának, illetve az azt segítő könyvtári háttér megteremtésének. A kérdés megoldása érdekében kétféle megoldást dolgoztak ki. Az első inkább elvi jelentőségű volt, ám a gyakorlati könyvtári kérdésekben is sokat segíthetett volna, ha sikerül megvalósítani: a három fővárosi nagy könyvtár állami fenntartása. A miniszteri tevékenységét feldolgozó *Molnár Adár*-féle tanulmány szerint Eötvös igen sokat foglalkozott a kérdés megoldásával. Ennek érdekében több alkalommal is megbeszéléseket folytatott a magyar könyvtárügy prominens személyiségeivel. Másik terve az volt, hogy létrehozson egy olyan nagy általános gyűjtőkörű könyvtárat, amely alkalmas lehet a magyar tudományos és irodalmi élet könyvtári igényeinek kielégítésére. Utóbbi elképzelésének megvalósítására két út tűnt célravezetőnek. A meglévő könyvtárak egyetlen nagy könyvtárba történő egyesítése, a könyvek beszerzésére szánt összegeknek a tudománysszakok igényei szerinti szétosztása és a pazarló párhuzamos beszerzések megszüntetése. Ez a könyvtár szolgálta volna ki az egyre fontosabbá váló egyetemi igényeket is. Eötvös azonban csakhamar belátta, hogy tervei megvalósíthatatlanok: az összevonni szándékozott könyvtárak többségét alapítványok és ajándékozás révén hozták létre, s ezek a személyek, illetve leszármazottaik fontos jogokkal, illetve befolyással bírtak a tékák működésében, ezért azok összevonása lehetetlen volt. Hasonlóan megvalósíthatatlannak bizonyult a másik módszer is: a három legnagyobb gyűjtemény – az Egyetemi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és a Nemzeti Múzeum Könyvtárának – integrálása. Pedig a három bibliotéka együtt olyan gyűjteménnyel rendelkezett, amelyek egyrészt jól kiegészítették egymást, másrészt a három gyűjtemény együtt kötetszámban is tetemes mennyiséget tett ki. A gyűjtemények együttesen alapul szolgálhattak volna ahhoz, hogy azokból – a fejlett európai országokban többnyire a 19. század második felében megteremtett nagy könyvtárak mintájára – egy országos nagy könyvtárat lehessen létrehozni. A két kezdeményezés sikertelensége után született meg Eötvösnek az a gondolata, hogy a három nagy könyvtár fizikai egyesítése nélkül, a gyűjtemények fejlesztésének koordinációjával lehetne megvalósítani az országos könyvtárat. Ez már tulajdonképpen a könyvtári rendszerben történő gondolkodás terve volt: a dokumentumok egyetemes szolgáltatását megvalósító szakosodás – ma úgy mondanánk – gyűjtőköri megosztás és gyűjtőköri együttműködés. „... *ha komplett könyvtárt akarunk, amint az tulajdonképpen minden országban*

szükséges, erre csak két mód volna: vagy kiegészíteni mind a három könyvtárt, ami roppant költségbe kerülne; vagy pedig úgy rendezni a könyvtárakat, hogy ezek egyike a másikat komplementírozza azáltal, hogy mindenike ezen könyvtáraknak a tudományak különös ágait foglalja magában, hogy így a három országos könyvtár mégis egy egészet képezzen.”⁸

Az országos könyvtár megteremtésének alapgon-dolata a korszak könyvtárügyének rendre visszatérő kérdése volt, ezért annak bemutatását itt szükségesnek tartjuk. 1871 januárjában a parlamenti költ-ségvetési tárgyalások során a képviselőház állandó pénzügyi bizottságának jelentése kezdeményez-te, hogy az egyes minisztériumok által a könyv-tárak gyarapítására igénybe vett összeg alapján – takarékosági megfontolásokból – egy országos könyvtár megvalósíthatóságára, illetve gazdaságos működtetésére készüljön javaslat és az kerüljön a képviselőház elé. A bizottság részéről az alábbi in-dokolás hangzott el: „A bizottság nem helyesli azt sem, hogy majd minden tárca költségvetése tetemes összegeket, még pedig nem is egy, de számos helyen tartalmaz könyvtárak gyarapítására. Viszonyaink kö-zött oly sok könyvtárak alapítását és évenként tete-mes összeggel való ellátását a bizottság az erők szét-forgácsolódásának tekinti, és mert a létező kis könyv-tárak közül több ugyanazon irányban gyarapodik, s ugyanazon szakmákat képviseli, ezen eljárást nem egyeztetheti össze a takarékoság elveivel. Az annyi-felé fordított sok költség dacára a cél elérve nincs, mert a könyvtárak mégis hiányosak maradnak és nagyobb részt hozzáférhetetlenek. E bajokon a létező könyvtárak lehetőleg egyesítése mellett egy nagy országos könyvtár felállítása segítene. Ugyanazon költséggel, melyet az országgyűlés évenként e cél-ra több helyen meg-szavazni szokott, a sok hiányos kis könyvtár helyett egy nevezetes és lehetőleg teljes országos könyvtár jöhetne létre, mely az egész közön-ség rendelkezésére is állhatna: ezen eszme létesítése nem zárja ki egyébiránt azt, hogy kisebb kézi szak-könyvtárak ne állhassanak fenn az egyes minisztéri-umok és intézetek kebelében, melyeknél azoknak szük-sége fennforog.”⁹

A javaslatához támogatólag szólott hozzá Széll Kálmán is, akinek véleménye szerint a meglévő könyvtárakból létre kell hozni egy országos nagy könyvtárat, emel-tett azonban indokoltnak látta a kisebb kézikönyv-tárak felállítását is. Ugyancsak támogatta a kez-deményezés megvalósítását Tisza Kálmán, a későbbi miniszterelnök, de azzal a kiegészítéssel, hogy csak megfelelő előkészítés és megfontolás után kerülhet

annak tárgyalására sor. Javaslatában azt kérte, hogy a képviselőház határozatilag mondja ki: a következő költségvetés tárgyalása előtt a kormány terjesszen elő részletes javaslatot az országos könyvtár létre-hozásának koncepciójáról és a megvalósítás mód-járól. Tisza részletesen ismertette azt is, hogy milyen kérdésekkel foglalkozzon a jelentés: hogyan lehetne a szokásosan e célra juttatott összegeket úgy fel-használni, hogy abból valóban létrejöjjön az országos könyvtár, s az új intézmény egyaránt kielégítse mind a minisztériumok, mind a nagyközönség igényeit. Javaslatára szerint az azévi könyvbeszerzéseket pedig már úgy kell intézni, hogy a minisztériumok egymás-sal egyeztetve vásárolják meg a köteteket, és mindez alapja lehessen az országos könyvtárnak.

Mivel az előterjesztés a megadott határidőre nem készült el, ezért a pénzügyi bizottság 1872. évi költ-ségvetési jelentésében ismét szerepelt az országos könyvtár felállításának javaslata. A pénzügyi bi-zottság tárgyalása P. Szathmáry Károly bizottsági tag hozzászólásával kezdődött, aki megállapította, hogy a kormány nem tett eleget a bizottság előző évi határozatának. Különösen károsnak tartotta a mulasz-tást azért, mert így a könyvtárak érdekei is jelentősen sérültek, miközben azok – véleménye szerint – gyalá-zatos állapotban voltak: a lajstromozások hiányoz-tak, a könyvek halmozva álltak a földön, s több he-lyen az omladozó vakolat a könyvekre hullott. Ezért nyomatékosan kérte a kormányt, hogy az előző évi határozatot haladéktalanul hajtsák végre, a kultusz-miniszternek pedig azt javasolta, hogy a témában a szakmai körök bevonásával tartsanak ankétot. Pulsz-ky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója elsősorban szakmai szempontból támogatta a bizottság javas-latának végrehajtását: pazarlásnak vélte, hogy sok könyvtárban ugyanazok a művek vannak meg, más művek viszont nem találhatóak a könyvtárakban. Ha nem is értett egyet a könyvtárak egyesítésével, de feltétlenül szükségesnek tartotta: legalább arról legyen valamiféle kimutatás, hogy az egyes könyv-tárakban milyen művek találhatóak. A következő hozzászóló, Simonyi Ernő, bizottsági tag azonban egyáltalán nem helyeselte, hogy az országos könyv-tár a minisztériumi könyvgyűjtemények terhére, il-letve ahelyett jöjjön létre, mert – véleménye szerint – a minisztériumokban szükség van a kézikönyvekre. A javaslatot előterjesztő Széll Kálmán azonban megny-ugtatta a képviselőt, hogy csupán a felesleges párhuz-amosságok kiküszöbölése és megszüntetése a cél, amely majd lehetővé teszi, hogy az így felszabaduló pénzeket az eddig be nem szerzett kötetek pótlására

fordíthassák. A bizottság végül azt a döntést hozta, hogy valóban készüljön el a jelentés. A bizottság döntése alapján, 1872. január 10-én P. Szathmáry Károly határozati javaslatot terjesztett a képviselőház elé az országos gyűjtemények, különösen a könyvtárak rendezetlen állapota, valamint az ebből adódó pazarlás és túlköltekezés miatt. Az előterjesztés azt javasolta, hogy a képviselőház állítson fel bizottságot, amelynek feladata: a közeljövőben megvizsgálni az országos könyvtár felállításának lehetőségeit és javaslatot tenni a kérdés rendezésére. A képviselő indítványt tett arra vonatkozóan is, hogy a három nagy könyvtár fejlesztésében legyen munkamegosztás: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára a hungarikumok és a magyar irodalom gyűjtését vállalja magára; az Akadémiai Könyvtár a felsőbb tanulmányokhoz szükséges művek beszerzését; az Egyetemi Könyvtár pedig a „külön tanulmányozáshoz” szükséges irodalom gyűjtését. A pénzügyi bizottság nem támogatta a három könyvtár tényleges egyesítését, mivel attól tartottak, hogy egy komolyabb katasztrófa esetén minden kötet megsemmisülhetne, amely a nemzeti kultúra területén pótolhatatlan károkat okozna, de a könyvtárak közötti munkamegosztási tervet örömmel üdvözölték. Nem ismert, hogy a kezdeményezés hol és mikor halt el, de ezt követően a képviselőházban könyvtáriügyben csupán *Schwarz Gyula* képviselőházi előterjesztése hangzott el: ő 1872. január 15-én – tehát mindössze öt nappal P. Szathmáry indítványának elhangzása után – tett javaslatot arra, hogy a kultusztárca és a belügyminisztérium kezdeményezze a községeknek és a törvényhatóságoknak nyilvános közkönyvtárak alapítását, illetve a VKM terjesszen elő javaslatot a létrehozott könyvtárak rendszeres államsegélyben részesítése érdekében¹⁰.

Nem ismert, hogy az 1871-es felhívás alapján miért nem terjesztette be a kormány, illetve Eötvös kultuszminiszter az országos könyvtár megvalósításával kapcsolatos javaslatot, hiszen már jóval korábban¹¹ megbízta *Szász Károlyt*¹² a könyvtár létrehozási feltételeinek vizsgálatával. Szász 1871-ben elkészült javaslatával és a Pesti Naplóban azt publikálta is¹³. A tervezet szerint az ideális megoldás az lehetne, hogy – a British Múzeumhoz, illetve a párizsi vagy a müncheni nagy könyvtárakhoz hasonlóan – Magyarországon is létrejöjjön egy országos nagykönyvtár. A szerző véleménye szerint azonban – az óriási költségek miatt – ez idehaza nem valósítható meg, ezért Szász többféle javaslatot dolgozott ki. Az egyik: a meglévő és a magyar könyvtáriügyben meg-

határozó, három nagy közkönyvtár egyesítése. Ez szolgálhatott volna alapjául a kialakítani szándékozott könyvtárnak, s az integrált könyvállomány célszerű kiegészítésével megeremthetővé vált volna az egyetemes gyűjtőkörű országos nagykönyvtár. A másik lehetőséget abban látta, hogy a három nagy könyvtár továbbra is megmaradna önállóan, és mindhárom – a gyűjteményi hiányok felszámolása mellett – egyetemes könyvtárrá fejlesztenék. Ezt a megoldást azonban a szerző maga sem támogatta, csupán elméletként vetette fel, mert ez a változat semmiféle ésszerűsítést nem hozna az általa is tarthatatlannak minősített magyar könyvtáriügyben. Nem is beszélve arról, hogy amennyiben a nemzet egyetlen nagy könyvtárat sem tud létrehozni, hogyan tudna hármat megvalósítani. A fentiek alapján csupán egyetlen utat tart a tervezet készítője járhatónak: a három meglévő könyvtár között szorosabb vagy lazább kapcsolat létrehozása és tervszerű, osztott állománygyarapítás kialakítása. A szorosabb vagy lazább kapcsolat létrehozását és tervszerű, osztott állomány kialakítását az jelentené, hogy a három könyvtárat egységes egyetemes könyvtárként kezelnék, a lazább pedig azt, hogy „külön tartva a három könyvtárt, megőrizve egyediségeket oly összeköttetést hozni köztük létre mégis, mely míg egyfelől tervszerű s összhangzatos gyarapíttatásukat teszi lehetővé, mindenkinek saját természetéből kifolyó jellemében gyarapítván tovább s emelvén a maga nemében lehető teljességre, ez által végre azt eredményezze, hogy a három könyvtár, ha részben fedezi is egymást, ami már most is megvan, de hézagaiban ki is egészítse egymást, illetőleg az egyetemes tudományosság kívánalmaival szemben hézagokat többé ne engedjen s így, bár három helyen felállítva ... együttvéve mégis egy teljes, egyetemes könyvtárat képezzen”¹⁴ Az első megoldást a szerző nem tartotta megvalósíthatónak, mivel a könyvtárak eredete, rendeltetése, akkori helyzete és természete annyira eltérő volt, hogy azokat figyelmen kívül hagyni nem lehetett, de nem is lett volna célravezető. Szász maga is a lazább együttműködést tartotta megvalósíthatónak, ezért kidolgozta annak részletes megvalósítási tervét is. Véleménye szerint a teendők egyrészt szaktudományi jellegűek, másrészt pedig az igazgatás és a koordináció témájába tartoznak. A szakmai teendők legfontosabbikának tartotta, hogy a három könyvtár meglévő gyűjteménye és történelmi múltja alapján megszabják azoknak az új rendszerben betöltött szerepét és további jellegét. A könyvtárak új feladataihoz, pontosan definiálva, hozzá kell rendelni azokat a szakterületeket, amelyeknek gondozása az

illető könyvtár feladatkörébe kerül, és a gyarapításnál, valamint a gyűjtemény kiegészítésénél ezeket a szempontokat a legmesszebbmenőkig figyelembe kell venni. Az újonnan kialakításra kerülő könyvtári szervezet működtetése érdekében meg kell határozni az *„egyöntetű és tervszerű kezelés s igazgatás keretét, az országos segélyezés és gyarapítás eszközlésének módját a kitűzött cél elérése érdekében.”*¹⁵ A javaslatok ismertetését követően Szász Károly az apró részletekre is kiterjedő megvalósítási tervet dolgozott ki. Részletesen elemezte, hogy a három nagy könyvtár akkori gyűjteménye milyen tartalmú és mekkora nagyságú volt, valamint azt, hogy az egységes gyűjteményi koncepció alapján milyenné kellett volna válnia. Véleménye szerint az Egyetemi Könyvtár gyűjteménye a legegységesebb, a másik két könyvtár speciális gyűjteménnyel rendelkezett. Az egységes gyűjtemény kialakítása érdekében közöltük az alábbi munkamegosztást javasolta. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának a Bibliotheca Hungarica feladatot szánta. Ennek értelmében gyűjtenie kell a Magyarországon kiadott, a magyar szerzők által megjelentetett és a Magyarországra vonatkozó műveket. A feladat ellátását egyfelől biztosítja a könyvtár számára megadott köteles példány jog, másfelől viszont az államnak kell garantálnia a hungarika anyag teljességének gyűjtési lehetőségét: azok beszerzésére megfelelő állami dotációt kell a könyvtár részére biztosítani. További feladata a könyvtárnak a kéziratok gyűjtése, a világ minden részéről enciklopédikus munkák, szótárak, atlaszok és kézikönyvek beszerzése. Kiegészítő feladata a könyvtárnak a Magyar Nemzeti Múzeum működéséhez szükséges kézikönyvtár fenntartása. Az MTA Könyvtára fő feladatául a szerző a következőt határozta meg: *„az összes világtudomány naponkinti, folytonos haladásait kell feltüntetni.”*¹⁶ Ennek érdekében a könyvtárnak rendelkeznie kell olyan gyűjteménnyel, amely bemutatja a legújabb tudományos eredményeket, valamint a folyamatban lévő kutatásokat, azért, hogy a tudósokat és a tudósjelölteket megfelelő színvonalon ki tudja szolgálni. Így az Akadémiai Könyvtárnak gyűjtenie kell az akadémiai és tudós társaságok, egyesületek, intézmények kiadványait, beleértve a folyóiratokat is. Szakterületi elhatárolásként azt jelölte meg, hogy az akadémianak valamennyi olyan szakot gyűjtenie kell, amely tudományrendszerében megtalálható. Ebből az elvből kiindulva a teológia és a politika nem kaphat helyet a könyvtárban. Az alkalmazott tudományok közül egyedül az orvosi és a műszaki tudományok mellőzhetők, mivel azokat

más könyvtár teljességgel gyűjti. A dokumentumok műfaját az alábbiakban jelölte meg: az alpműveket és a „kútföket” gyűjtse a történelem, a földrajz, a tudományos célú utazások, az egyháztörténet, az államtudományok, a bölcsészet, a jog, a matematika és a természettudományok, a nyelvészet, az európai és az egyéb népek irodalma, szótárak enciklopédiák, „felütő munkák”, bibliográfiák, atlaszok, térképek. Az Egyetemi Könyvtár esetében – az általa rémes és botrányos jelzővel illetett – épületi adottságainak változtatását tartotta a legszükségesebbnek. A könyvtár egyetemes gyűjteményének tartalmi továbbfejlesztését a négy fakultás szakirodalmi igényeinek kiszolgálásában jelölte meg, valamint a többi könyvtár által nem gyűjtött szakok beszerzésében. Kiemelt feladatául határozta meg a tanulmány a teológia és az orvostudományi munkák gyűjtését.

A szakmai, gyűjtőköri megosztás áttekintését követően Szász Károly kidolgozta az új könyvtári struktúra igazgatási és irányítási kérdéseire vonatkozó javaslatát is. Az egységes szakmai irányítás fő feladatául a három könyvtár irányítását, a gyarapítás összehangolását, valamint a könyvtárak kapcsolatának tervszerűbbé és rendszeressé tételét jelölte meg. A könyvtárak együttműködését egy olyan szervezetben képzelte el a szerző, ahol a könyvtárak megtartják, sőt megerősítik önállóságukat, de emellett együttesen el tudják látni egy országos egyetemes könyvtár feladatait is. Szász Károly az igazgatási szervezetet egy országos könyvtári főigazgató kinevezésében látta, aki közvetlenül irányítaná a három könyvtár élén álló vezetőket (főőr, igazgató). A négy főből álló kollégium közvetlenül a kultuszminisztérium alá tartozna, és mindhárom igazgató igazgatási jogot gyakorolna saját könyvtára felett. A négy tagú kollégium a három közkönyvtár közös ügyeiben lenne kompetens; mégpedig az általános reformok véghezvitelében és a rendszer működéséhez szükséges különleges igények kielégítésében. A grémium legfőbb feladata a gyűjtemény fejlesztésének koordinálása, részletesebben: a duplum jegyzékek összeállítása, a duplumok kicserélése, illetve a hiányzó művek pótlása; a beszerzésre fordítható állami támogatás három könyvtár közötti felosztási arányának rögzítése vagy évenkénti megállapítása; eseti vásárlások céltámogatása; a beszerzések feletti döntések rendszeres és folyamatos egyeztetése. Szász Károly nagy körültekintéssel és szakmai hozzáértéssel elkészített javaslata azonban még a parlamenti tárgyalásig sem jutott el, nemhogy törvénynyé emelkedett volna, pedig javaslatai rendkívül

előremutatóak és korszerűek voltak. A parlamenti előterjesztésekből, Eötvös írásából, az általa megbízott szakértői jelentésből pedig az is kiolvasható, hogy nem csupán a társadalmi szervezeteknek, hanem a kialakulóban lévő polgári államigazgatásnak is voltak kezdeményezései a magyar közkönyvtárügy megteremtése és intézményesülése kérdésében, és a kezdeményezések – jóval több mint egy évszázad távlatából is biztos állíthatjuk – rendkívül előremutató és korszerű könyvtárügy meghonosítását tartalmazták. Az 1910-es évek elején ismét napirendre került az országos könyvtár létrehozásának szándéka, legalábbis ezt tanúsítják a Könyvtári Szemlében megjelent írások, amelyet a lap szerkesztője az alábbi ajánlással tett közzé: „Az országos könyvtárról újabban is folytatott tárgyalások kívánatossá teszik, hogy a kérdésben a közvélemény is állást foglaljon; hisszük, hogy van olyan vélemény is, amely a specializálódás mai korszakában nem tartja szükségesnek vagy lehetségesnek ilyennek létesítését. Örölnénk, ha lapunk hozzájárulhatna e kérdés vita által való tisztázásához.”¹⁷ Az országos könyvtár ügyében Gárdonyi Albert¹⁸, könyvtáros, levéltáros és történész írása jelent meg elsőként. Gárdonyi sorai az 1872. évi törvényhozási indítványt, illetve annak tartalmát mutatták be, s közben felhívták a figyelmet arra is, hogy a valamikori tervezet még akkoriban is megállta volna helyét. A szerző véleménye szerint az országos könyvtár bázisául elsősorban az Egyetemi Könyvtár lenne alkalmas. „Az egyetemi oktatás segédszervéül ma már nem az egyetemi, hanem a szemináriumi könyvtárak szolgálnak, amelyek száma évről-évre gyarapodik és amelyek mindegyik szakember vezetése alatt áll. Az egyetemi országos könyvtár eszméje mellett, amelynek ... szakszerű kiépítését felette megnehezíti, hogy a tanulmányágak ma már annyira különváltak, hogy lehetetlen mindannyiuk érdekeit megfelelően szolgálni anélkül, hogy a könyvtári személyzet száma a maihoz mérten legalábbis meg ne háromszoroztassék. Ekkora személyzetet megbír az országos könyvtár, de nem az egyetemi könyvtár. Mi tehát azt hisszük, hogy minél jobbak a szemináriumi könyvtárak, annál nélkülözhetőbb az egyetemi könyvtár. A szemináriumi könyvtárak színvonalának emelése pedig a szaktanárok érdeke, mert ezektől függ jórészt a tanítás eredményessége.”¹⁹ A szerző okfejtése szerint az országos könyvtár kialakítását több tényező is indokolja: miként a felsőoktatás működtetése is állami feladat, úgy az azt kiszolgáló könyvtárügynek is állami feladatként kell működnie; a fővárosnak szüksége van olyan könyvtárra, ahol a kutatók megtalálják

tudományos munkájukhoz és az olvasáshoz szükséges köteteket; Budapest az ország értelmiségének gyűjtőhelye, de a vidéki értelmiségiek is idejönnek művelődési és tudományos igényeik kielégítése érdekében, ezért nem csupán fővárosi érdek motiválja az országos könyvtár létrehozását, hanem országos feladat ellátásáról van szó; az Egyetemi Könyvtár gyűjteménye szerint országos közkönyvtár, ezért új feladatához elegendő lenne szervezetének és elhelyezésének megváltoztatása.

Gárdonyi kezdeményezésére még abban az évben megjelent Panka Károlynak, a képviselőház segédkönyvtárnokának írása is az országos könyvtár ügyében. Panka írásában számba veszi és ismerteti az országos könyvtár ügyében készült országgyűlési beszédeket és indítványokat. Pontosítja Gárdonyi írását annyiban, hogy a képviselőház pénzügyi bizottsága nem 1872-ben, hanem már 1871-ben kezdett foglalkozni az országos könyvtár felállításának szükségességével. Ezt követően fejt ki saját véleményét az országos könyvtár akkori felállításáról. A szerző – negyvenkét év elteltével – túlhaladottnak minősítette a kérdést. Véleménye szerint az országos könyvtár keletkezésének ideája azokban az években teljesen indokolt lehetett, hiszen az ország súlyos deficitel küzdött, a könyvtárak igen kezdetleges állapotban voltak, a tudományos gyűjtemények pedig – megfelelő támogatás hiányában – nem tudták beszerezni feladatuk ellátásához szükséges műveket. 1913-ban azonban már más környezetben működnek a könyvtárak: az ország gazdaságilag konszolidálódott, az eszme megszületése óta eltelt közel fél évszázad alatt a könyvtárak jelentősen fejlődtek, így egyesítés nélkül is ki tudják elégíteni a szakmai igényeket. Panka véleménye szerint nem támogatható sem a meglévő könyvtárak egyesítése, sem pedig új létrehozása, ellenben igen komolyan támogatandó a könyvtárak közötti együttműködés, különösen a gyűjtemények fejlesztésének koordinációja. „Nézetünk szerint tehát az országos közkönyvtár felállítását óhajtók akkor valószínűleg meg eszméjüket a leghívebben, ha azt vinnék keresztül, hogy minden budapesti közkönyvtár egyöntetű rendszer mellett egy meghatározott szakban a lehető teljességre fejleszzenek. Az így fejlesztett könyvtárak azután a maguk összességükben egy teljes könyvtárt képeznének, mely nemcsak felvehetné a versenyt a külföldi könyvtárakkal szemben, hanem túl is szárnyalná azokat.”²⁰

Az országos nagykönyvtár ügyében a szakmailag leginkább illetékes *Wlassics Gyula*, a korábban volt kultuszminister, ám 1901-től már a Múzeumok és

Könyvtárak Országos Szövetségének és majd 1907-től Tanácsának is nagytekintélyű elnöke, 1913. október 5-én, a Múzeumi és Könyvtári Szövetség Sopronban tartott közgyűlésén elmondott beszédében²¹ fejtette ki véleményét. „... *igazi életszükségletünk az is, hogy megteremtjük az igazi nagyvárosi könyvtárt. Azt a könyvtárt, mely az egész népesség, minden társadalmi réteg igényeit szolgálja. Azt a könyvtártípust, mely nálunk még csaknem hiányzik. Az igazi nemzetnevelő könyvtárt. Ennek nem szabad sem tisztán tudományos, sem szakkönyvtárnak lenni. Ennek amerikai-angol példára kialakuló könyvtárnak kell lennie. Sokáig azt hitték még a főváros intéző köreiből is, hogy a fővárosban létező, nagy tudományos és szakkönyvtárak fölöslegessé teszik a főváros nagyobb szabású könyvtár-akcióját. Gondolják csak meg azok, akik talán még ma is ebben a hitben élnek, hogy minő nagyszabású tudományos könyvtárak vannak a nagy amerikai és európai városokban és mégis ezek mellett elkerülhetetlenül szükségesnek tartották a közművelődés általános igényeit kielégítő nagy könyvtári szervezeteket.*”²²

Mint látjuk, – jóllehet az idézett kifejezés ugyanaz volt – *Wlassics* itt már mást értett a nagykönyvtár kifejezésen, mint amit a korábbi írások tükröztek: míg *Wlassics* nagykönyvtára elsősorban a legszélesebb népesség igényeinek, addig Szász, Gárdonyi és Panka javaslata elsősorban a tudományos szükségletek kielégítésére szolgáló könyvtárképet tükrözött. Lényeges a különbözőség abban is, hogy *Wlassics* már több könyvtárról – beleértve a vidéken létesítendő nagy könyvtárakat is – a Szász-féle, illetve az őt követő elképzelések pedig még csupán egy országos könyvtárról beszéltek. Hogy *Wlassics* „nagykönyvtár” képe más tartalmú volt, mint a korábbiak azt bizonyítja következő évi, a Könyvtári Szemle munkatársának adott nyilatkozata is. A Szemle riportere a budapesti nagy tudományos könyvtárak fejlesztési politikájáról kérdezte az elnököt. *Wlassics* válaszában hangsúlyozta, hogy egyrésztől a soproni beszédében erre ő már kitért, másrészt pedig számára az a fontos, hogy az adott viszonyok között mit lehet a témában tenni. A tudományos élet teljes képviselője érdekében elfogadta és támogatta a könyvtárak koordinációját, de – mivel a legnagyobb tudományos könyvtárak más és más fenntartó érdekkörébe tartoztak – nem látta annak lehetőségét, hogy a kérdést a törvényhozás útján szabályozzák. *Wlassics* igen fontosnak tartotta, hogy a könyvtárak közötti szabályozott együttműködés megvalósuljon, ehhez azonban – véleménye szerint – a könyvtárak és fenntartóik jöin-

dulatára, valamint az intézmények egyéni érdekeinek korlátozására lenne szükség.

Az országos nagykönyvtár gondolata a továbbiakban néhány írásban ugyan felbukkant még, ám azután eltűnt. Az eszméből a gyűjtőkori koordináció maradt meg, amelynek megvalósítására az évtizedek során többféle szervezetet hoztak létre és különböző igazgatási rendszereket dolgoztak ki, mégis csupán kisebb eredményeket tudott elérni.

A Széchényi Országos Magyar Könyvtár megalapításától az 1897. évi köteles példány törvényig

Gróf Széchényi Ferenc felajánlását követően, 1802. november 26-án II. Ferenc ünnepélyes királyi oklevélbe foglalta a könyvtár alapítását, s ezzel befejeződött az a hosszú hivatalos eljárás, amelynek révén Magyarországon is létrejött a nemzeti téka: Széchényi Ferenc nagycenki magángyűjteménye Széchényi Országos Magyar Könyvtár (*Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris*), avagy a Széchényi Nemzeti Magyar Könyvtár (*Bibliotheca Hungarica Nationalis Széchényiana*) néven megkezdte működését és önálló intézményi kereteinek kialakítását²³. A könyvtár alapítása, majd Pestre költöztetése hatékony támogatást nyújtott az akkoriban kialakulóban lévő nemzeti tudományos és irodalmi élet megindulásához, kibontakozásához, hiszen azt korábban csupán egyetlen közkönyvtár, a Királyi Egyetemi Könyvtár szolgálta ki. Az Egyetemi Könyvtár gyűjteménye azonban csak korlátozottan tudta e feladatot ellátni, hiszen az akkoriban már közel hatvanezer kötetet magában foglaló kollekció – jóllehet gazdag választéka volt a 16–18. század hungarika irodalmából, sőt 1780-tól kezdődően a köteles példányi jog alapján a nemzeti könyvanyag viszonylagos teljességét őrizte – a tudatos, teljességre törekvő, rendszeres gyűjtőmunka hiányában azonban aligha volt alkalmas arra, hogy a bontakozó magyar polgári-nemzeti tudományosság és irodalom alapműhelyévé váljon, s fő feladata nem is ez volt, hanem az egyetemi oktatás kiszolgálása. A Széchényi Ferenc által gyűjtött hungarika-kollekció ezt a hiányt pótolta, s a két könyvtár gyűjteménye együttesen megteremtette a magyar tudományos és irodalmi élet számára szükséges könyvtári hátteret.

A magyar könyvtártörténetet és a magyar könyvtárügyet is meghatározó 1867-es kiegyezésig – egyéb,

a magyar oktatást és tudományosságot szolgáló intézmények felállításáról és működéséről rendelkező jogszabályok több kevesebb utalásaitól eltekintve – többnyire a kötelespéldány-szolgáltatás különböző szintű előírásai jelentették a könyvtárakkal kapcsolatos jogi szabályozást²⁴. A magyar szolgáltatás rendszerének kialakulása módosításokkal, új szabályozókkal teli évtizedeket vett igénybe, s a változtatásokban jelentős szerepet kapott a Habsburg Birodalom mindenkor érvényben lévő sajtóügyi, illetve köteles példány előírása. A meglehetősen hányatott sorsú kötelespéldány-szolgáltatás jogi szabályozása hazánkban 1780-ban kezdődött, amikor a bécsi Hofbibliothek részére már jóval korábban²⁵ megteremtett kötelespéldány-szolgáltatás mintájára, Magyarországon is elrendelte a Helytartótanács, hogy az ekkor már nyilvános funkciót vállaló Királyi Egyetemi Könyvtár részére az országban bárhol kinyomtatott munkákból a főkormányzónak tudományos céllal²⁶ ingyenes példányt küldjön. Egy több mint húsz évvel későbbi szabályozás alapján, 1802. december 18-án, az udvari kancellária rendeletében kapott köteles példány jogot a nemzeti könyvtár, amelyet 1804. február 28-án változtatott meg a 4333. számú helytartótanácsi rendelet. Kisebbségi módosításokkal ez a rendelet volt életben 1827-ig, amikor a helytartótanács 1827. október 10-i, 26559. sz. rendelete kibővítette a jogosultságot a rézmetszetű képekre is. Három évvel később és több évtizedes próbálkozás eredményeként, az 1830. január 28-ai megállapodás értelmében a kötelespéldány-szolgáltatás rendszerébe sikerült bekapcsolni az önálló közigazgatási szervezettel rendelkező Erdélyt is. A magyar könyvkiadásban meghatározó erdélyi részek bevonása a kötelespéldány-szolgáltatásba igen jelentős állomásnak számított, hiszen korábban a Helytartótanács rendeletei nem vonatkoztak Erdélyre, így az ott készült nyomtatványok beszolgáltatására azok nem voltak érvényesek. Továbbra sem a jog területi kiterjesztése révén valósult meg a program, hanem a Helytartótanács megkérte az erdélyi kormányzóságot (Gubernium) az ottani nyomdák termékeinek megküldésére. A Gubernium vállalta a kötelezettséget, ám cserébe azt kérte, hogy Magyarország is küldje meg Erdélybe, a Kolozsvári Királyi Lyceum részére a területén belül kiadott nyomtatványokat. A megállapodás szerint 1831-től kezdődően működött a köteles példány csere. A mai Akadémiai Könyvtárt 1836-ban csatolták be a kötelespéldány-szolgáltatás rendszerébe, amelyet tovább erősített az 1840. évi 6. törvény cikk 11. paragrafus: a magyar nyelvről szóló

törvény értelmében a magyar nyelvi és irodalmi termés összegyűjtése és megőrzése érdekében a Magyarországon és a kapcsolt részekben kinyomtatott valamennyi munkából a Magyar Tudóstársaságot egy példány illette meg. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc során, valamint a miniszteriális kormányzásnak köszönhetően a sajtószabadságot hirdető 1848. évi 18. törvény cikk keretein belül a köteles példányok beszolgáltatása érdekében a könyvtárak számára kedvező törvény, illetve annak megvalósítására szigorú végrehajtási utasítás készült²⁷, ám valóra váltására nem volt elegendő idő, ráadásul a korszak forradalmi, háborús viszonyai nem kedveztek a változtatásoknak, sőt a korábbi előírások végrehajtása is meglehetősen zavarossá, szinte teljesíthetlenné vált. A két év hiányos kötelespéldány-szolgáltatásának pótlásának érdekében, 1849 novemberében, Geringer császári biztos – utalva az 1848. évi törvényre – a császári és királyi kerületi főispánokat a nyomdák kötelezettségének szigorú ellenőrzésére hívta fel, amelynek eredményeként 1849–1850 fordulóján helyreállt a szolgáltatás rendje, sőt a rendelet hatályát kiterjesztették az 1848–1849-ben megjelent kiadványok pótlólagos beküldésére is. 1852. január 26-án a nyomdák által rendre elszabotált kötelespéldány-beszolgáltatások elmulasztása miatt a Helytartótanács újabb körlevélben figyelmeztette az öt kerületi kormányhatóságot a köteles példányok beküldésére. A rendelet hatálya azonban csak Magyarországra vonatkozott és nem terjedt ki az Erdélyben, a Horvátországban és a Szerb Vajdaságban működő nyomdákra.

1852. május 27-én császári nyílt parancs formájában jelent meg a birodalom valamennyi koronaországára vonatkozó új sajtórendtartás, amely mintegy felülírta a korábbi köteles példányi jogszabály tartalmát. Ennek értelmében a birodalom valamennyi kiadványából – a hatósági példányokon túl – egy példányt be kellett küldeni a császári és királyi könyvtár részére, egyet pedig a megjelenés helyeként szolgáló koronaország által kijelölt egyetemi, vagy országos könyvtár számára. A rendelkezés egy darabra redukálta az országban tudományos céllal, könyvtári hasznosításra beküldött, korábbi három, illetve négy példányos kötelezettséget. Magyarországon az Egyetemi Könyvtárt jelölték ki a köteles példány fogadására, s ezzel a nemzeti könyvtár elveszítette korábbi jogosultságát. A döntést a két másik érdekelt könyvtár – a Nemzeti Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár – tudomásul vette ugyan, de korábbi kedvezményük megtartása érdekében a Helytartósághoz

fordultak. A bécsi válasz értelmében nem volt mód a köteles példányok számának emelésére, ezért a könyvtárak kérését elutasították. A helyzet áthidalása érdekében a Helytartóság megoldási javaslatot terjesztett a kormányzó elé: a másik két pesti nagykönyvtár elveszített jogainak pótlására javasolta az úgynevezett próbapéldányok (a rendőrigazgatóságok és az államügyési példányok) könyvtári célú hasznosítását. A kormányzó azonban csak két évvel később, 1854-ben engedélyezte az eljárást, igaz akkor 1852-ig visszamenő hatállyal: elrendelte a rendőrigazgatóságokon főlegességé vált monografikus és periodikus kiadványok könyvtárak részére történő átadását. Az 1858. március 17-én kelt új kormányzósági rendelet a próbapéldányok kedvezményezettjeként az akadémiai könyvtárat jelölte meg, ezzel a nemzeti könyvtár ismét elveszítette korábbi jogát, s majd csak két év múlva, 1860. június 6-án készült el az a belügyminiszteri rendelet, amely a próbapéldányok elosztását az 1854-es, eredeti helyzetbe állította vissza. A szolgáltatási kötelezettség azonban továbbra is akadozott, a nyomtatók csupán hiányosan, illetve egyáltalán nem teljesítették. Ezért 1862. február 13-án újabb fontos rendelkezés jelent meg a kötelespéldány-szolgáltatás teljesebbé tétele érdekében. A királyi helytartó meglehetősen szigorral figyelmeztette a rendőrigazgatóságokat a beküldések elmaradásának pótlására. Az új előírások értelmében a továbbiakban a rendőrhatalóságok már csak a székhelyükön közreadott művek kötelespéldány-szolgáltatásáért voltak felelősek, azokon kívül a megyei kormányzók és tisztviselők lettek illetékesek a kötelespéldány-szolgáltatás megvalósításában. A rendelet 1867. július 17-éig volt érvényben, amikor az igazságügyminiszter rendelete ismét az 1848. évi sajtótörvényt léptette életbe, s ennek köszönhetően a nemzeti könyvtár a továbbiakban ismét köteles példány kedvezményben részesült.

A Monarchia korában végbement ugrásszerű nyomdászati és kiadói fejlődéshez igazodó, az átstrukturálódott kulturális viszonyokat leképező kötelespéldány-szolgáltatásra volt szükség, mert a korábbi nem tudta követni sem a lényegesen kibővült könyv- és folyóirat-, valamint egyéb nyomtatványkiadást, sem pedig a megváltozott olvasási, kutatási igényeket. Az állami könyvtárügy megteremtése és kibontakozása tovább erősítette az 1848-as jogi szabályozás megváltoztatásának szükségességét. Ám a kötelespéldány-szolgáltatás új tartalmú törvényi szabályozásának kezdeményezése mégsem az állami apparátus részéről történt, hanem a szakmai körökből. Az ország éves

költségvetésének képviselőházi tárgyalása során, 1893. március 21-én került sor a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeinek megvitatására. Ezt az alkalmat használta fel Zichy Jenő, a neves muzeológus és régész, hogy javaslatot tegyen a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeinek teljes átszervezésére, különös hangsúllyal az 1848. évi sajtótörvény hatályon kívül helyezésére, valamint egy új, átfogó köteles példány törvény előterjesztésére. Legfőbb indoka az volt, hogy az akkor hatályos 1848. évi 18. törvénycikk rendelkezései nem tudták betölteni azokat a feladatokat, amelyek a kötelespéldány-szolgáltatástól korábban is elvárhatók voltak. Egyrészt a jogszabály nem határozta meg a beszolgáltatandó dokumentumok pontos körét, másrészt pedig a polgárosodó társadalom és a modern közigazgatási rend kialakulásának, fejlődésének eredményeként, valamint a kiegyezést követően dinamikusan fejlődő nyomdászati, kiadói tevékenység nyomán újabb kiadványtípusok jelentek meg, amelyek összegyűjtése és megőrzése a nemzeti tudományosság érdekében hasonlóan fontossá vált, mint a már korábban is kötelespéldány-szolgáltatás alá eső dokumentumoké. Az új törvény megalkotásának indoklása után gróf Zichy Jenő az alábbi indítvánnyal fordult a törvényhozáshoz: „*Utasítatik a kormány, hogy az elavult és meg nem felelő 1848. évi XVIII. t. cz. 39-40. §-ai helyett egy új, a fejlődött viszonyoknak teljesen megfelelő törvényt készítsen és azt mentől előbb terjeszse a képviselőház elé.*”²⁸ A kötelespéldány-szolgáltatás megújításán túl Zichy javaslatot tett arra is, hogy a magyar múzeumügy támogatása és megfelelő szakmai képviselése érdekében a törvényhozás hozzon létre egy, főrendekből és alsóházi tagokból álló bizottságot. A muzeológus javaslatát egyhangúlag támogatta a képviselőház és az akkori kultuszminiszter, gróf Csáky Albin is, ám ennek ellenére a következő évi költségvetési tárgyalásig nem történt változás.²⁹ Így maga Zichy Jenő dolgozott ki és nyújtott be törvényjavaslatot, amelynek indoklását december 10-re tűzte napirendre a képviselőház. Ám ekkor a kultuszminiszter bejelentette, hogy a tárca is elkészítette a maga törvényjavaslatát, ezért Zichy előterjesztését elnapolták, azzal az indoklással, hogy majd csak akkor tárgyalják, amikor a kormány javaslata is elkészül. A kormány előterjesztése azonban továbbra is késlekedett³⁰, miközben a múzeumok és könyvtárak munkájával foglalkozó, az intézményesülés kezdeti stádiumában lévő szakmai és társadalmi szervezetek mind erőteljesebben hangot adtak meggyőződésüknek: a kötelespéldány-szolgál-

atás új, egységes törvényi rendezése nem tűrhet további halasztást. Ezt bizonyítja hogy az 1893. december 9-én, a Lipót utcai új városháza tanácsstermében megtartott országos értekezlet könyvtárügyi javaslatai már tartalmazták a köteles példányi rendelkezés új szabályozása megszületésének szükségességét. 1894. április 27-én pedig a magyar múzeum- és könyvtárügyben hosszú ideig meghatározó Országos Múzeum és Könyvtárbizottság a köteles példányok újbóli törvényi szabályozása érdekében feliratot intézett az országgyűléshez³¹. A felirat a köteles példányokat a kiadvány megjelenési helye szerint illetékes törvényhatóság területén működő nyilvános könyvtárba, ennek hiányában pedig a törvényhatósági levéltárba javasolta beküldeni. 1895. március 29-én az országgyűlés a feliratban foglaltakat támogatólag adta át a kultusztárcának, amely azonban tovább késleltette a törvény megszületését. A meglehetősen hosszúra nyúlt³² előkészítést követően végül 1896 elejére készült el a törvény tervezete, amelyet a tárca valamennyi érintett intézménynek és szervezetnek elküldött véleményezésre³³. Az akkor már működő Országos Múzeum és Könyvtárbizottság 1896. feb-ruár 13-án tárgyalta a javaslatot³⁴. A Bizottság valamennyi érintett szakma és intézmény képviselőjét meghívta a vitára, ahol igen élénk eszmecsere alakult ki a kötelespéldány-szolgáltatás tervezett törvényi szabályozása körül. A vita során kiderült, hogy Wlassics Gyula, akkori kultuszminiszter, illetve a bizottság titkári feladatait ellátó Porzsolt Kálmán között már korábban is történt a témakörben egyeztetés, és a testület által tárgyalt javaslat a Porzsolt részéről érkező észrevételek módosításával került a bizottság elé. A bizottsági ülés tartalmát rögzítő dokumentumokból az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás új törvényi szabályozását szolgáló vita előkészítéseként a titkár több fontos egyeztetést is végzett már: a sajtóban közölte a tervezetet, véleményezés céljából elküldte szakemberek részére, egyeztetett a kiadókkal és könyvtáros értekezletet is tartott. A bizottsági vita során Porzsolt tolmácsolta a korábbi fórumokon elhangzott észrevételeket és javaslatokat, és azok – módosítási javaslatként – a bizottsági jelentésbe bekerültek. Többek között fontos könyvtári és szakmai kérdés volt, hogy a beszolgáltatás kiterjedjen a színlapokra, a gyászjelentésekre és a falragaszokra is. Ugyancsak könyvtáros szakmai körből érkezett javaslat a törvénytervezet azon pontjának megerősítése is, amelyben a sajtóügyi eljárás érdekében beszolgáltatott köteles példányok könyvtári hasznosítását

tervezték előírni. Különösen fontosnak tartotta az akkori könyvtárosi közvélemény, hogy az ország teljes nyomdai termését ne csupán egyetlen helyen, a fővárosban, hanem az ország területén több helyen, és vidéken is megőrizzék, illetve hozzáférhetővé tegyék. A vidéki szerep erősítésére vonatkozó kérdésnek volt azonban egy másik fontos eleme is: a könyvtárosok abban bíztak, hogy a kormány részéről tanúsított gesztus ösztönzőleg hat majd a helyi könyvtári kezdeményezésekre. A bizottsági vita négy csomópont körül bontakozott ki. Az egyik a törvény címe volt, amelyben a vita tartalmát többnyire az jelentette, hogy „tudományos” vagy „közművelődési” célt jelöljön-e a cím? A látszólag terminológiai probléma koncepcionális kérdést takart: nagyobb teret nyerhetnek-e a köz művelődését szolgáló eszmék és mozgalmak? A másik a „mit szolgáltatassanak be” kérdését taglalta, s a bizottság itt *Arany László* álláspontját tette magáévá: „*A cél nem az, hogy kimondassék egy általános elvben, hogy mindennemű gépi sokszorosítás beküldendő s utána egy sereg kivétel soroltassék fel. A beküldésre kötelezett nyomtatványokat pedig úgy kellene megjelölni, hogy »beküldendő minden írói mű, mely könyvtárosi forgalom tárgyát képezi, beleértve az utcai forgalmat is.*»³⁵

A harmadik az egész törvényhozási folyamat során végigvonuló dilemma: hány példányban határozzák meg a beszolgáltatandó dokumentumok körét? A negyedik, amely szintén meghatározó kérdése volt a törvényt előkészítő vitáknak, és amely a példányszámon túl, a legnagyobb ellenérzést táplálta a törvény ellenzői körében, a beszolgáltatást kísérő listák készítésének igen nagymértékű terhe. Mint látjuk, a bizottsági ülésen is felmerültek módosító javaslatok és kritikai megjegyzések, ám mindez semmiség volt ahhoz képest, amely támadás a korabeli sajtóban és – ahonnan a legkevésbé várták – tudományos körökből érkezett. A bölcsészprofesszor, a híres könyvgyűjtő, *Ballagi Aladár*³⁶ *Sajtódézsma* címmel szenvedélyes és éles hangú kritikát fogalmazott meg az Egyetértés hasábjain³⁷. Ballagi legfontosabb kritikai észrevétele a magántulajdon szentségén alapult. Véleménye szerint a könyvnyomtatás és könyvkiadás mint a szabadon üzhető ipar terméke nem szolgáltatható ki semmiféle dézsmának, robotnak vagy sarcnak, mint ahogy nem lehet dézsmát venni egyéb ipari termékekből sem. A VKM által megfogalmazott indoklási érveknek csaknem valamennyi pontját – adatokra hivatkozva – cáfolta, kezdve a más európai országok gyakorlatától, folytatva az esetleges tűzvár, elemi csapás és az elveszés érvrendszerének cáfolásán, az

akadémiai kötelezpéldány-szolgáltatás indokolatlanságán, végül befejezve a köteles példányt fogadó könyvtárak személyi és raktári felkészültségének kritikájával. Elfogadhatatlannak tartotta: az egy példánynál több beszolgáltatást, sőt annak az egynek az árát is szerette volna megtéríteni a könyvtárakkal; az igen nagy fáradtsággal és a beszolgáltatók részére feltehetőleg új munkaerő alkalmazásával járó listák gyártását; hogy a nyomdászoknak kell elvégezni az Akadémia számára beszolgáltató irodalmi munkák szelektációját (amelyet – véleménye szerint – gyakran még a professzorok sem tudnak megtenni); s hogy a könyvek ésszerűtlen és szakszerűtlen felhalmozása folytatódjon, sőt erősödjön. A leghatározottabban visszautasította, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatás új rendszere közérdek lenne, azt inkább tartotta a testületi érdek megnyilvánulásának. Összességében a törvénytervezetről az alábbi megállapítást tette: „Eddigi észrevételeimből kiténik, hogy az egész kétségkívül jóakarató javaslat: elvtelen, elmentmondásos, vexatorius, teljesen tájékozatlan a hazai iparviszonyokban, járatlan – a porosz és az osztrák kivételével – a külföldi törvényhozás terén s egyoldalúan érvényesíti az állami leviathanismust a magánjoggal szemben.”³⁸ A könyvtárak felé szánt kritikai megjegyzéseit pedig a következőkben fogalmazta meg: „Meg kell adni végre valahára azt az irányt a közkönyvtáraknak, hogy ne vegyenek fel más művet gyűjteményeikbe, mint a mi az illető könyvtár céljaival egyezik. Véget kell vetni annak az eszméletlen könyvhalmozásnak, mely annyira ment, hogy még az egyetem szemináriumait is megrakta jórészen tűzrevaló, de utóvégre ingyen kapott dokumentumokkal.”³⁹

Ballagi Aladár saját javaslatait is leírta a cikkben. Elfogadhatónak tartotta: egy köteles példány a Nemzeti Múzeum Könyvtárának, egyetlen lista kíséretében; a 10 koronánál drágább könyveket a kedvezményezett könyvtár fizesse ki a kiadó vagy nyomda részére, mégpedig – amennyiben valóban közérdeket szolgál az intézkedés, úgy – közpénzből; ne legyenek beszolgáltatók a változatlan kiadások, a bibliofil (itt amateur) kiadványok, illetve a kézirat gyanánt kinyomtatott művek; ugyanakkor a szolgáltatás elmaradása esetén indokoltnak tartotta a büntetést. Közérdekűnek azt tartotta, hogy tűzmentes helyen és biztonságban őrizték meg a nemzeti kiadványtermést, de csupán egyetlen helyen, mivel a több példány kezelésére sem elegendő hely, sem megfelelő személyzet nem állt rendelkezésre. Tegyük hozzá, Ballaginak sok tekintetben igaza volt: a

Nemzeti Könyvtár ekkoriban krónikus helyhiánnyal küzdött, hatalmas feldolgozási lemaradása volt⁴⁰; az Akadémiai Könyvtár pedig időről időre kénytelen volt gyűjteményének egy részét kiárusítani, hogy az újonnan beérkező műveknek helyet tudjon biztosítani. A Múzeum és Könyvtárbizottság, valamint a Wlassics kultuszminiszter által oly nagy mértékben támogatott vidéki könyvtárak – mint azt a törvény indoklása tartalmazta – egy része szintén alkalmatlan volt a köteles példány fogadására, mivel vagy nem léteztek, vagy olyan állapotban voltak – beleértve a múzeumokat és a levéltárakat is –, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatásból rájuk jutó műveket nem tudták fogadni. Hogy ezzel kapcsolatosan a tárcának is lehettek fenntartásai azt az mutatja, hogy a megszületett törvény 15. paragrafusa „... a Magyarországon létező vagy létesítendő ... nyilvános múzeumok és könyvtárak ...”-ról, de a törvény indoklásában is csupán mint a vidék fejlesztésében elérendő célról beszél.

A törvénytervezet indokairól, keletkezési körülményeiről annak indoklási része ad felvilágosítást, amelyet a Magyar Könyvszemle teljes terjedelmében közölt⁴¹. Az indoklás több szempontból is szükségesnek tartja a tudományos célú köteles példányok beszolgáltatásáról rendelkező, átfogó törvénytervezet megszületését. Elsőként az érvényben lévő 1848. évi törvényben foglaltak mulasztása miatti büntetőjogi következmények hiányából fakadó beszolgáltatási elmaradásokat említi a dokumentum. Másodikként az irodalmi, művészeti termékek legjelentéktelenebb, látszólag csak alkalmi értéket képviselő nyomtatványok, későbbi tudományos jelentőségét, illetve azok – nemzeti kutatási és közművelődési célú – nyilvános könyvtárakban történő elhelyezésének fontosságát jelöli. Az indoklás kitér arra is, hogy mind a nyomtatók, mind a kiadók, mind pedig a szerzők alapvető érdeke, a köteles példányok beszolgáltatása, hiszen egyrésztől a munkájuk eredményét a pusztulástól és a feledéstől a nyilvános könyvtárak óvják meg legbiztosabban, másrésztől pedig a szakmai körök a nyilvános könyvtárakban szereznek leginkább összehasonlító tájékoztatást a bibliográfiai és grafikai szempontból legtekintélyesebb sokszorosítási eljárásokról. A köteles példányok számának megállapításával kapcsolatosan – amely a legnagyobb társadalmi vitát váltotta ki, többen köteles-harácsról beszéltek – rámutatott az indoklás, hogy a nemzeti dokumentumtermés egyidejűleg több könyvtárba történő beszolgáltatására – több európai ország mintájára⁴² – azért van szükség, mert a csupán egyetlen helyen való

összeállítás esetén, egy elemi kár vagy katasztrófa esetleges bekövetkeztekor túlságosan nagy kár érheti a nemzeti tudományosságot és a közművelődést. A több példány beszolgáltatását indokolta az is, hogy ne csupán a fővárosban, hanem vidéken is elérhető legyen a nemzeti dokumentumtermés, s ezzel vidéken is megteremtődjék a tudományos kutatás dokumentum-háttere. Már az indoklási részben is kitért, hogy az új jogi szabályozásnak kizárólag nemzeti és tudományos funkciója van: a nyomdatermékek összegének begyűjtése és megőrzése az utókor, illetve a kutatás és a közművelődés számára. Ezt követően a dokumentum röviden bemutatja a magyarországi kötelezpéldány-szolgáltatás történetét⁴³, illetve az akkor érvényben lévő törvényt. A szolgáltatással kapcsolatos törvény megváltoztatásának okát Wlassics a következőkben definiálta: „*Tárcám átvétele óta feladatomnak tekintetem e kérdésnek gyökeres megoldását. – Súlyt kellett azonban arra fektetnem, hogy egyrészt a tudományos érdek hivatott képviselőinek véleménye mentől alaposabban nyilvánulhasson, másrészt azonban alkalmat kívántam nyújtani arra is, hogy a nyomdatermékek beszolgáltatására kötelezettek a saját álláspontjukról teljesen tájékozathassanak. A különböző vélemények meghallgatása és mérlegelése alapján vezérelvül tekintetem azt, hogy a nyomdatermékek köteles beszolgáltatását oly mértékben és oly feltételek mellett biztosítsam, a mennyire azt a nemzeti tudomány érdeke megkívánja; viszont arra is törekedtem, hogy a beszolgáltatásra kötelezettek nagyobb megterhelés, mint a mennyit a tudományos cél okvetlenül megkövetel, ne háruljon. Ez elvek alapján a nyomdatermékek tisztán tudományos célokra szolgáló köteles példányainak be-szolgáltatásáról egy önálló törvény alkotását véltem a közművelődési cél fontosságához mérten a legmegfelelőbbnek.*”⁴⁴ Lényeges eleme volt az új törvénytervezetnek, hogy a korábbi – tudományos célú – beszolgáltatási példányszámot nem emelte, ugyanakkor a sajtórendészeti célokra szolgáló harmadik példány – a hatósági eljárást követően – hasznosuljon a könyvtári rendszerben. A korábbi szankció nélküli, ezért alacsony hatékonysággal működő szolgáltatási rendszerbe beépült a mulasztás esetén történő büntetőjogi következmény is: a köteles példányok be nem szolgáltatása kihágásnak minősült, amely pénzbírságot vont maga után.

A törvénytervezet képviselőházi tárgyalása 1897. június 23-án, az országgyűlés 121. ülésén kezdődött, amikor Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter az alábbi szavak kíséretében terjesztette

be a kormány javaslatát: „*T. ház! Van szerencsém benyújtani a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beküldéséről szóló törvényjavaslatot. (Irom. 201.) Kérem a t. házat, méltóztassék azt kinyomtatni, a ház tagjai között szétosztani és előzetes tárgyalás és véleményes jelentéstétel végett a közoktatási és igazságügyi bizottsághoz utasítani.*”⁴⁵ Wlassics előterjesztését követően a házelnök a törvényjavaslatot előzetes tárgyalásra és véleményezésre a közoktatási és az igazságügyi bizottsághoz utasította. A közoktatási és igazságügyi bizottság véleményét tartalmazó jelentéseket *Engelmayer József*, az igazságügyi bizottság előadója, mintegy másfél hónappal később, 1897. augusztus 7-én, a 158. országos ülésen nyújtotta át a képviselőháznak, és egyben javaslatot tett arra is, hogy azokat – sokszorosítás után – a képviselők részére juttassák el, illetve a – a bizottsági tárgyalás eredményeként – a törvénytervezet tárgyalását a törvényhozás tűzze napirendre⁴⁶. A két bizottság jelentésének anyagát a Magyar Könyvszemle 1897. évi számában közölte, így lehetőségünk van arra, hogy a bizottsági jelentések tartalmát felidézzük. A közoktatásügyi bizottság 1897. augusztus 4-én tárgyalta a törvénytervezetet, és néhány stiláris módosítás mellett azt elfogadásra ajánlotta. A bizottság jelentése kitért azokra a negatív tapasztalatokra, amelyek az 1848. évi kötelezpéldány-szolgáltatási törvény végrehajtása során jelentkeztek, továbbá kifejtette szakmai állásfoglalását abban, hogy az új törvényi szabályozásra égetően szükség van. „*Kétségbevonhatatlan fontos közművelődési cél érdeke fűződik ahhoz, hogy az irodalom és művészet sokszorosított termékei, sőt általában minden, gyakran jelentéktelen és látszólag csakis alkalmi érdekeléssel bíró nyomdatermék lehetőleg hiánytalanul összegyűjtsék, az elpusztulástól megóvassék és nyilvános könyvtárakban a későbbi korban rendelkezésre álljon.*”⁴⁷ A közoktatásügyi bizottság javaslata a törvénytervezet általános előírásait és részletes szabályait szükségesnek és elégségesnek tartotta a megnevezett tudományos cél elérése érdekében. Különösen egyetértett a bizottság azzal, hogy a beszolgáltatási kötelezettséget elsősorban a nyomtatókra róta ki a tervezet, továbbá azt, hogy annak elmulasztása esetén büntetőjogi szankció alkalmazható. Örömmel üdvözölte azt a kezdeményezést, hogy a sajtóügyi közzététel részére beszolgáltatott köteles példányokat – a hivatali eljárást követően – az arra kijelölt könyvtárakban hasznosítják, és így nem csupán a fővárosban, hanem vidéken is teljes egészében elérhetővé válnak majd az ország területén

megjelent kiadványok. A bizottság reményét fejezte ki arra vonatkozóan, hogy a vidéknek adott kötelezpéldány-szolgáltatás ösztönzőleg hat majd a könyvtárak fenntartó testületekre, a többnyire elhanyagolt vidéki könyvtárak és gyűjtemények gyarapítását pedig pozitívan befolyásolja. A szövegszerű változtatásokkal kapcsolatosan a törvényjavaslat címében szereplő „beküldéséről” szót javasolták „beszolgáltatásáról” szóra kijavítani, mivel a törvény szellemét az utóbbi fogalom pontosabban adja vissza. A bizottság kifejezett kérésének megfelelően a törvényjavaslatba, a beszolgáltatandó dokumentumok körébe, belekerültek az iskolai értesítők is. A további javaslatok tartalmi változtatást nem, csupán stílusi módosításokat jelöltek. Az igazságügyi bizottság, az 1897. évi augusztus 6-ai tárgyalása után, a törvénytervezetet általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául elfogadta. A közoktatásügyi bizottság részéről javasolt címmódosítással ez a bizottság is egyetértett, és emellett a törvény elleni kihágások iránt intézkedő tizenkettedik paragrafusban foglaltak megváltoztatását kérte: a beszolgáltatás elmaradása esetén életbelépő szankciót, a kihágási eljárást – a kihágási eljárásokat szabályozó 1880. évi XXXVII. törvény cikk 40. §-ának 5. pontjától eltérően – ne a közigazgatási hatóságok, hanem a királyi járásbírók gyakorolják.⁴⁸

A törvénytervezet és a bizottságok javaslatainak képviselőházi megvitatására 1897. október 5-én, a 167. országos ülésen került sor. A két bizottság nevében *Molnár Antal*⁴⁹, az igazságügyi és a közoktatásügyi bizottság előadója terjesztette be a javaslatot⁵⁰. Az előadó hangsúlyozta, hogy a törvénytervezet elkészültét két alapelv vezérelte: az egyik a nyomdai termékek köteles példányainak szolgáltatása olyan terjedelemben és mértékben, amit a nemzeti tudományosság érdekei megkívánnak; a másik pedig, hogy a szolgáltatásra kötelezettek számára ne hárítson nagyobb terhet, mint amennyit a tudományosság célja feltétlenül szükségessé tesz. Ennek megfelelően a törvénytervezet megmaradt a korábbi három példányos szolgáltatásnál, azzal a kiegészítéssel, hogy a közzétételhez szolgáltatott példány – a sajtórendészeti nyilvántartás után – a továbbiakban közérdekű tudományos célra hasznosuljon. Az előadó ismertette, hogy mindkét bizottság egyhangúlag járult hozzá a törvényjavaslat sarkalatos és egyéb rendelkezéseire, mindössze az igazságügyi bizottság tett ahhoz érdemleges módosítást. Kérte, hogy a képviselőház a javaslatot fogadja el általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául. Ezt követően kezdődött

meg a törvényjavaslat vitája. Elsőként *Polónyi Géza*⁵¹ képviselő szólalt fel. Felszólalásában kérdést fogalmazott meg a kultuszminiszter számára. Hivatkozott az 1848. évi törvényre, amelynek értelmében eddig két példányt kellett beszolgáltatni, és amelyekről a törvény az alábbiakban rendelkezett: „*Úgy a nyomtatványok-, mint az ábrázolatokból két példány a helybeli hatóságoknak átadandó: egyik a hatóságé, másik bekötve a nemzeti múzeumé lesz. Ezen törvény szerint tehát volt eddig is két köteles példány, melynek egyike a nemzeti múzeumot illette, a másik pedig föltétlenül azon hatóságokat, a melyeknek területén a nyomtatvány megjelent. Ez tényleg a gyakorlatban érvényesült is. A fővárosra nézve pedig ezen dolog rendkívüli jelentőségű és nagyfontosságú dolog anynyiban, mert a t. ház előtt felesleges bővebben indokolnom azt, hogy a sajtótermékek 80-85%-a Budapest főváros területén jelenik meg. Arról van szó, hogy ezen a törvényhatóságokat mint helyhatóságokat megillető köteles példányoknak ezen törvényjavaslat elfogadása után mi lesz a sorsa?*”⁵² A kérdést követően a képviselő megfogalmazta az a mögött rejlő kifogását is. A törvényjavaslat 15. §-ának utolsó bekezdése szerint a javaslat nem érinti a nyomdai termékeknek sajtórendészeti célokra szolgáló köteles példányaira és azok sajtórendészeti szempontból szükséges nyilvántartására vonatkozó előírásokat. A képviselő véleménye szerint az új javaslat ellentmondásos; amennyiben eddig a hatóságot illette meg a hozzá beérkezett kiadványok további sorsának meghatározása, az új rendelkezés életbelépése esetén ez a jog átszáll a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterre, s ezzel a helyi hatóságok nem juthatnak a köteles példányokhoz. Polónyi képviselő – illetékessége folytán – különösen sérelmesnek tartotta a főváros jogának ilyen mértékű csökkentését. A kultuszárca vidék-fejlesztési szándékát kísérte meg a képviselő eliminálni, amikor azt állította, hogy a tárcának a vidéki könyvtárak ellátása érdekében rendelkezésére állnak a közzétételhez biztosított köteles példányok. Nem tudjuk, és a jegyzőkönyvből sem derül ki, hogy Polónyi Géza szándékosan akarta-e félrevezetni a képviselőházat, vagy valóban nem ismerte pontosan azoknak az előírásoknak a tartalmát, amelyre hivatkozva Wlassics Gyula kultuszminiszter vissza tudta utasítani a meglehetősen kemény támadást. „*A t. képviselő úr beszédéből úgy látszik, mintha a helyi hatósági példányon kívül lenne még egy közzétételi példány is, holott ez a helyi hatósági példány és a közzétételhez szolgáltatotta át Budapest főváros törvényhatóságának a köteles példányt. Méltóztassék egy*

kissé tekintettel lenni a törvényhozás folytonosságára. A 48-iki törvény azt mondja, hogy a helyi hatóságoknak adandó be a két példány; a törvény együttesen intézkedik mindkét példányra; az egyik a helyi hatóságnak adandó, a másik bekötve a nemzeti múzeumnak. Tehát a helyi hatóság útján kellett a nemzeti múzeumnak adni, a másikat pedig a helyi hatóságok be sem adták, mióta a vád-intézmény fel van állítva, hanem a királyi ügyészségnek adták és a királyi ügyészség, mikor neki arra a példányra már szüksége nem volt, mikor jónak látta, áttette a helyi hatóságokhoz, mikor nem: nem tette át, úgy hogy maga Toldy László⁵³ úr, ki azt a bizonyos indítványt propagálta tőle telhető ügybuzgalommal és belátom, hogy állásából folyó kötelességérzetből azt mondja: tény, hogy eddig nem sok haszna volt a fővárosnak a 48-iki sajtótörvényből. ... Gondolom, hogy a 15. §. értelmezésénél sem fog semmi kétség fennforogni, ha egyszerűen azt mondjuk, hogy – minthogy egyéb intézkedései is vannak a törvénynek a sajtópéldányokra vonatkozólag – azok érintetlenül hagyatnak s csupán ez helyeztetik hatályon kívül azzal, hogy nem a helyi hatóság tulajdonát képezi, hanem a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezik ezen példányok szétosztásával. ... úgy látom, hogy tévedésre az adott okot, hogy egy külön helyi hatósági és egy külön közvállalói példányt méltóztatott gondolni, holott a 40. §. azt mondja, hogy két példány adandó be, az egyik a helyi hatóság útján a nemzeti múzeumnak, a másik a helyi hatóságnak s ez tulajdonképpen a sajtórendészeti példány.”⁵⁴ A továbbiakban Wlassics emlékeztette a képviselőházat arra, hogy a korábbi törvényhatósági beszolgáltatási privilégium nem a fővárosra vonatkozott, hanem a helyi hatóságra, s amennyiben a képviselői indítványt követné az új törvény, abban az esetben ki kellene mondani, hogy minden törvényhatóság területén megjelent nyomdaterméket az illető törvényhatóság könyvtárába kell beszolgáltatni. Ennek azonban ellentmond a könyvtári érdek: nem lehet azt törvénybe iktatni, hogy ezek a könyvtárak csak a székhelyükön kiadott nyomtatványokkal bővíljenek, hiszen ez ellentmondana a könyvtárak gyarapításának, és azok a törvényhatósági kerületek, ahol csupán kisebb számú kiadvány jelenik meg, hátrányba kerülnének. Ez pedig Wlassics többször és több helyen is kifejtett vidéki kulturális koncepciójába egyáltalán nem illeszkedett. „... én elérkezettnek látom az időt arra, hogy a vidéken erős kulturális szempontokat teremtsünk, (Helyeslés) melyek a szertelen abnormis kulturális centralizáció bizonyos levezetése után a magyar kul-

turának fókuszai legyenek, melyek az illető vidékre kulturális erejükkel nehezedjenek. Ezért akartam gondoskodni arról, hogy a mennyiben a szakszerű vezetés és a megőrzés garanciája ott megvan, a vidéki könyvtárakat is elláthassam e példányokkal. Nyomdatermékeink 85–90 százaléka a főváros területén jelenik meg. Hogy csak az időszaki sajtóról szóljak, miért történhessék meg például az, hogy Nagyváradon, Kolozsvárott, Debreczenben vagy más ily fontos vidéki központon egyetlen Budapesten megjelenő hírlapból se lehessen példányt találni? Nem elég, ha a fővárosban marad 5–10 teljes hírlapi példány? Legyen a vidéken is, mert hisz ezek a gyűjtemények 15–20 év múlva igen fontos buvárlati tárgyakká lehetnek. És miért ne legyen ez a vidéken is hozzáférhető? Ha elfogadjuk az indítványt, a melyet a képviselő úr tervez: akkor az összes köteles példányok a fővárosban lesznek, az akadémiában a múzeumban, az országos statisztikai hivatalban és a fővárosi könyvtárban. Ily viszonyok között e törvényjavaslat csaknem semmivel járulna vidéki könyvtáraink gyarapításához, holott nekem épen a vidéki könyvtárak fellendítése a célom.”⁵⁵ Wlassics válaszában megnyugtatta a képviselőt, hogy a tárca a kiadványok elosztása során a legmesszebbmenőkig tekintetbe veszi majd a fővárosi érdekeket is. A kultuszminiszter válaszával egyetértett a törvénymódosítás kezdeményezője, gróf Zichy Jenő⁵⁶ is. „Az a szempontot, hogy teremtsünk a vidéken erős kulturális központokat, én is örömmel helyeslem. A fővárosban pedig tényleg lesz két-három könyvtár, a hol éppenséggel minden össze fog gyűjteni, nem fog tehát ártani, ha a vidéken is létesülni fognak ily könyvtárak, kulturális gócpontok.”⁵⁷ Zichy Jenő hozzászólását ezen túl a törvényjavaslat 7. §. második bekezdésében foglaltak indukálták, amelynek értelmében a egyes nyomdatermékek beszolgáltatása alól – az előállító kérésére – a kultuszminiszter felmentést adhat. Zichy szerint itt a fogalmazás nem eléggé világos, míg az indoklásban lefektetett érvek – amelynek értelmében magánérdekű iratok, kizárólagos magánhasználatra, zárt példányszámban megjelent kiadványaira vonatkozik a kitétel – teljesen világosak. Ezért javasolta, hogy a bekezdést egészítsék ki az indoklásban szereplő kitételrel: „a mennyiben azok magánjellegű tartalmúak”⁵⁸, mivel így egyértelművé válhat, hogy a mentesség megadása nem a miniszter jóakaratótól, avagy annak hiányától függhet. A vitában a következő felszólaló Pichler Győző⁵⁹ volt, aki támogatta a törvényjavaslat elfogadását. Nem értett azonban egyet a mentesség

vonatközösében sem az előterjesztett, sem pedig a Zichy Jenő által előadott módosítással. *„En pedig nem szeretnék semmiféle precedenst alkotni arra nézve, hogy egyes nyomdatermékek beszolgáltatása meg ne történjék, mert egy-két ilyen precedens annyi mindenféle kérelemre adna okot, – a mint én ismerem a könyvpiacot, – hogy oly könyvek, a melyek később tényleg komoly bűvárokodás tárgyát képeznek, be nem szolgáltatnának. Ily intézkedéssel tehát a törvényjavaslat üdvös voltát veszélyeztetni nem lehet.”*⁶⁰

Mindamellettt a képviselő támogatta Polónyi Géza javaslatát, amelynek értelmében a főváros privilégiuma megmaradna.

Több hozzászóló nem lévén a képviselőház általánosságban a közoktatásügyi bizottság szövegezése szerinti javaslatot fogadta el, s következett a törvényjavaslat részletes vitája. A részletes vita során szólalt fel a nagytekintélyű tudós, *Thaly Kálmán*⁶¹, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Bizottságának társelnöke, aki a külföldön nyomtatott, de Magyarországon kiadott nyomdatermékek ügyében szólt. *„A külföldön, különösen Bécsben nagyobb számban nyomtatnak magyar termékeket, különösen igen nagy kelendőségnek örvendő díszes zsebnaptárakat. Lipcsében és Teschenben is számos magyar munka jelenik meg. Az utóbbi helyen a Prohászka czég sok magyar nyelvű katonai munkát ad ki. Ezek kiadói külföldiek, a kiket semmire sem kötelezhetünk és itt csak bizományosaik vannak.”*⁶² A képviselő arra tett javaslatot, hogy – a köteleispéldány-szolgáltatás teljessége érdekében – e cégek részére az elárúsítási jog megadásához kössék a köteles példány beszolgáltatását. Thaly jól érezte, hogy e kérdés rendezése nem a tárgyalt törvényjavaslat hatáskörébe tartozik, de hozzászólását az motiválta, hogy legalább a nemzeti múzeum könyvtára legyen olyan egyetlen könyvtár, ahol a magyar nyelvi hungarikumok teljessége hozzáférhető, függetlenül attól, hogy az országban vagy külföldön jelentek-e meg. A tudós képviselő a probléma megoldására két javaslatot is tett: egyik javaslata, hogy a belügyminiszter, midőn egyéb szempontból vizsgálja a Magyarországon árusításra kerülő nyomtatványokat, ezt a szempontot is vegye figyelembe; másik javaslata pedig az volt, hogy a kereskedelmi miniszter, aki a piaci termékeknek az árusítás feletti felügyeletét gyakorolja, érvényesítse a fenti szakmai és tudományos érdekeket. Mindezek mellett Thaly Kálmán elfogadta a törvényjavaslat ezen szakaszát is, jöllehet kérései törvénybe iktatását semmi sem garantálta. A 7. § részletes vitája során gróf Zichy Jenő emlékeztette a képviselőket az

általános vitában elhangzott javaslatára, és ragaszkodott ahhoz, hogy módosítási javaslata itt tárgyalásra kerüljön. Wlassics – elismerve Zichy elévülhetetlen érdemeit a törvénytervezet gondolatának kezdeményezésében és előkészítésében – nem támogatta a gróf módosítási javaslatának elfogadását. Véleménye szerint a mentességi igény más nyomtatványok esetében is felmerülhet, nem csupán a magánjellegű okmányoknál, ezért Zichy javaslatának elfogadását nem támogatta. *„Itt exemplificative vannak felsorolva azok az esetek, amelyekben szükségessé válhatik a felmentés a köteleispéldány beszolgáltatása alól és itt benne vannak az állami érdekeket érintő nyomtatványok, továbbá egyes nyomtatványok, például fontos gazdasági vagy pénzügyi érdekeket érintő szerződések, periratok, vállalkozói ajánlatok, vagy üzlettervek stb., a melynek idő előtti közlése az illető felek anyagi vagy erkölcsi károsodásával járhatna. A módosítás szerint az államnyomdát kivéve, a szorosan magánjellegű nyomtatványokra nézve lehetne felmentést adni; már pedig lehetnek periratok, lehetnek egyéb pénzügyi érdekeket érintő nyomtatványok, melyeknél a közérdek követeli, hogy ha nem is az államnyomdában nyomtatnak is, például négy hétig, öt hétig, három hónapig, vagy fél esztendeig titokban tartassanak. Kérem tehát a módosítvány mellőzését.”*⁶³ Wlassics válasza után Zichy Jenő szeretett volna még egyszer felszólalni, ám a ház elnöke nem adott szót részére, még úgy sem, hogy Zichy emlékeztette őt arra, hogy személye a törvényjavaslat indítványozója. A szócsatát követően az elnök szavazásra tette fel a kérdést, amelynek eredményeként a közoktatásügyi bizottság előterjesztésében szereplő szöveget fogadták el, s értelemszerűen, elvetették Zichy javaslatát. A részletes tárgyalás során a törvénycikk 40. §-ának 5. pontjához készült igazságügyi bizottsági javaslatot – amelynek értelmében a törvény megszegése esetén foganatosított kihágási szankció ügyében a királyi járás-bíróságok járjanak el – a képviselőház elfogadta. A 15. § részletes vitája során az általános vitában is e témában felszólaló Polónyi Géza képviselő kért szót, és a korábbinál jóval erőteljesebben kérte az általános vitában elhangzott módosítási javaslat figyelembe vételét. *„A t. miniszter úr beszédéből kiveszszük, hogy ő a hatóságokat eddig illetett példányokat tényleg konfiskálni akarjam (Úgy van! a szélső baloldalon!) és ezentúl miniszteri kegyből akarja csak részesíteni a fővárost is az általam különben mélyen tisztelt kormánypárti lapoknak archivozásával és könyvtározásával. A miniszter úr fogja majd meghatározni ezentúl, hogy a főváros*

törvényhatósága a Pester Lloyd-t (Mozgás a szélső balon. Elnök csenget.) vagy nem tudom a Nemzet, vagy a Pesti Hírlapot tartozzék-e gyűjteni és neki fog módjában állni arról gondoskodni, hogy az esetleg eleven hangon tartott ellenzéki újságok valahogy a fővárosi törvényhatóság könyvtárában elő ne kerülhessenek. (Mozgás a szélső baloldal.) T. képviselőház! Ez politikai dolog. Én a törvény által biztosított jogát a fővárosnak semmiféle miniszteri meghatalmazásnak alárendelni nem akarom.”⁶⁴ Polónyi tovább érvelt azzal, mely szerint az 1848. évi törvény nem ismerte a közzétételi köteles példány fogalmát, és azt egyéb jogszabály sem írta elő, hanem a kormány mulasztott abban, hogy – a törvény be nem tartásával – évtizedeken át a jogi előírásoktól eltérő módon, nem a megfelelő helyi hatóságok részére küldték be a köteteket, hanem csináltak egy rendőrközzétételi példányt. Veszélyesnek tartotta azt a helyzetet, hogy az akkor tárgyalás alatt lévő törvénytervezet a helyi hatóságok helyett a főügyészségek részére biztosítja a köteles példány jogot, vagyis a korábban kialakult torzulást mintegy szentesíti. A képviselő idézi a törvényjavaslat 15. paragrafusát: „A nyomdatermek ama köteles példányai, melyek a fennálló törvények és szabályok szerint a sajtóügyi közzététlőnek adatnak be.» Hát mondja meg nekem a t. kultuszminiszter úr és a t. igazságügyi bizottság, melyik hát az a törvény, vagy szabály, a melynek értelmében a közzététlőnek köteles példány jár? És ha ilyen törvény nincsen, a mint a t. miniszter úr maga mondja, hogy eshetik meg szakbizottsággal az, hogy a törvényhozás elé ilyen javaslat kerül?”⁶⁵ Wlassics az ellenzéki képviselő támadását azzal utasította el, hogy egyrészt az általános vitában már megválaszolta Polónyi képviselő kérdését és felvetését, másrészt pedig a tárgyalt törvényjavaslat csak és kizárólag a tudományos célú kötelespéldány-szolgáltatással foglalkozik, a hatósági beszolgáltatással nem. Egyébként pedig a kormány nem kívánta, a kiadók pedig igen elleneztek a köteles példányok számának emelését, ezért lépett a tárca a hatósági példányok könyvtári hasznosítása érdekében. Az 1848. évi törvény hatósági köteles példányát is sajtórendészeti célból kérték be a helyi hatóságok részére, ám időközben felállították a királyi ügyészséget, a közzététlő intézményét, amely sajtórendészeti szempontból a korábban illetékes hatóság helyébe lépett, ezért a hatósági köteles példány – természetesen – őket illeti, s e kötetek, a hatósági eljárást követően, a könyvtárakban hasznosulnak majd. Az egyre magasabbra csapó vitába – elsősorban a jogi ellentmondást ki-

fogásolva – bekapcsolódott Szalay Károly⁶⁶ képviselő is, aki eddig nem vett részt abban. Véleménye szerint a jogszabályok értelmezésében Polónyi Géza érvelése az elfogadható, nevezetesen a közzététlő számára valóban nem biztosít az 1848. évi törvény köteles példány jogot, mivel az ügyészség nincs felruházva sajtóügyi hatósági jogkörrel, s ez ellentmondana az ügyészségről szóló törvény azon értelmezésének, hogy az ügyészség nem hatóság. A fentiek alapján javaslata a következő volt: „Ha tehát a miniszter úrnak megvan az a jó szándéka, a mit mond, akkor ezen a dolgon végzetlenül egyszerűen lehet segíteni: a sajtóügyi közzététlő helyett méltóztassék beletenni, hogy » az 1848 : XVIII. törvényczikk 40. §-ában rendelt hatóság «. Ezt meg fogja érteni minden ember, nem fogják gyanúsítani a miniszter úr szándékait, és meglesz a megnyugvás is. Én különben ezt a paragrafust így, a mint van nem fogadom el.”⁶⁷ Annak ellenére, hogy a 15. paragrafus körül heves vita bontakozott ki, végül mégis az eredeti előterjesztés alapján fogadták azt el a képviselők. A javaslat 16. paragrafusához Wlassics Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter tett a részletes tárgyalás során módosító javaslatot. A korrekciót az tette szükségessé, hogy időközben a Központi Statisztikai Hivatalról szóló törvényjavaslatot⁶⁸ tárgyalta és el is fogadta a törvényhozás, ahol a KSH könyvtára részére szintén köteles példány jogot biztosított az a törvény. A szakláncnak pedig feltétlen érdeke volt annak megtartása, hogy a KSH könyvtára számára megmaradjon a köteles példány jog, ezért azt e törvény szövegébe is beépítették. A törvényt további paragrafusai szövegének változtatása nélkül fogadták el, s ezzel a napirend le is zárult. A törvényjavaslat tárgyalását a Pesti Hírlap lakonikusan kommentálta: „... Csöndes vita indult utána. Polónyi Géza képviselte egyedül a haragvó ellenséget, de csak olyan volt, mint az őszi eső. ... A főváros könyvtárának való nyomtatványokért kardoskodott előbb, de később már megbővült fantáziája és a javaslatban egy szörnyeteget vélt látni, mely fölfalja a jóindulatú törvényt és policiális rendelkezéseket hoz be a negyvennyolcas liberális szakasz helyett. Wlassics Gyula miniszter előbb türelmesen felelgetett és magyarázta a javaslat intencióit s a maga jószándékát, hogy a vidék kulturális emelése érdekében akar tenni, de azután, hogy nem használt, ő is a kard élesebb végével vágott Polónyi felé.”⁶⁹ A hírlap kommentárját követően kivonatolva közölte az előző napon lezajlott képviselőházi vitát.

A törvényjavaslat harmadik tárgyalására a következő

napon, 1897. október 6-án, a 168. országos ülésen került sor, ahol változtatás nélkül fogadták el a korábbi javaslatot, és tárgyalás, valamint jóváhagyás végett azt a főrendekhez továbbították⁷⁰. Az 1897. október 22-én tartott 176. országos ülés során ismertették a főrendiház átiratát⁷¹, amely módosítás nélkül fogadta el a törvényjavaslatot. *„Kivonat a főrendiház 1897. évi október 20-án tartott 16-ik ülésének jegyzőkönyvéből. 248. napirend szerint tárgyalás alá vétetett » nyomdai termékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról « szülő törvényjavaslat. Jelzett törvényjavaslatot a főrendiház úgy általánosságban mint részleteire nézve változatlanul elfogadta; és erről a képviselőházat értesíteni rendelte. Kiadta: Gróf Cziráky Antal s. k. a főrendiház jegyzője.»*⁷² 1897. december 6-án, a 190. országos ülés keretében jelentették be, hogy a miniszterelnöknek a képviselőház részére elküldött átirata szerint a törvényt öfelsege 1897. november 21-én szentesítette, és azt a törvénytárban 1897. november 25-én kihirdették. *„Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai Császár, Csehország Királya stb. és Magyarország Apostoli Királya. Kedvelt Magyarországnak és társ-országai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvénycikket terjesztették szentesítés végett Felsőgünk elé. (Itt a törvény teljes szövege következik.) ... Mi e törvénycikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenként helyesnek kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk. Kelt Bécsben, 1897. november hó 21-én. Ferencz József s. k. B. Bánffy s. k.»*⁷³

Az elkészült és hatályba helyezett törvény utóéletéhez hozzátartozik még, hogy a törvény teljes szövegét a hallei *Zentralblatt für Bibliothekswesen* című szakmai lap 1898. évi április-májusi száma, német nyelven, teljes terjedelemben közölte.

A jóváhagyott törvény a korábbi hasonló célú és még 1848-ban keletkezett törvényi szabályozást váltotta fel. A kibontakozóban lévő, könyvtári területen tevékenykedő társadalmi szervezetek, az irányító, valamint a felügyeleti jogával élni akaró polgári állam közreműködésével új, minden eddiginél részletesebb és teljesebb jogi szabályozás készült, az 1897. évi XLI. törvénycikk a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak besolgáltatásáról címmel⁷⁴. Az új törvény a korábban életben lévő 1840. évi VI. törvény 11. paragrafusát, illetve az 1848. évi XVIII. törvény 40. paragrafusának

második bekezdését váltotta fel. Az előbbi értelmében a Magyarországon és a kapcsolt részekben kinyomtatott minden munkából a magyar tudós társaságot egy példány illette meg, az utóbbi értelmében pedig a nyomtatványokból és az ábrázolatokból két példányt kellett a helyi hatóságoknak átadni, amelyből az egyik példány a Nemzeti Múzeumot illette, és ez azt jelentette, hogy a beszolgáltatandó három példányból két példány hasznosult könyvtári felhasználásban, egy példány pedig sajtórendészeti célokra szolgált. Ám a büntető szankciók hiányában, jórészt a beszolgáltatásra kötelezettek jóindulatán és esetleges üzleti érdekein múlott a teljesítés mértéke. Az 1897-es törvény tudatosan választotta szét a hatósági és a tudományos célú kötelespéldány-szolgáltatás jogi szabályozását, amelyben az utóbbira vonatkoztatva új és korszerű szabályokat alkotott, míg az előbbi esetében meghagyta az 1848. évi előírásokat, s azokat csupán annyiban változtatta meg, hogy a hatósági eljárást követően és szakmai szempontok figyelembe vételével ezt a példányt is a könyvtárak gyűjteményének növelésére hasznosította, a tudományos munka szolgálatába állította. Lényeges változtatása volt az új törvénynek a korábbiakhoz képest, hogy a tudományos célú köteles példányokat már közvetlenül a két könyvtár részére küldték meg a nyomdák, illetve a kiadók, kihagyva ezzel a helyi hatóságok nehézkes és lassú eljárását. Beszolgáltatásra továbbra is a nyomtatókat kötelezték, kivéve a Horvát-Szlavonországban, vagy külföldön nyomtatott, de a törvény hatálya alá tartozó kiadványok esetét, amikor a kiadók tartoztak szolgáltatási kötelezettséggel. Felmerült annak gondolata, hogy a nyomtatók helyett a kiadók legyenek a beküldésre kötelezettek hiszen a teljes mű gyakran csak a kiadó kezéből kerül ki, ám egyéb jogszabályok előírásai miatt – amelyek értelmében a nyomtatók voltak nyilvántartásra kötelezettek – e kérdésben célszerűbbnek látszott a régi szabályozásnál maradni. A törvény második paragrafusában pontosan meghatározták azoknak a dokumentumoknak a körét, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum számára kellett beküldeni. Részletes felsorolás helyett a törvényben azoknak a dokumentumoknak a körét határozták meg, amelyek könyvtári megőrzése indokolt volt. A harmadik paragrafus viszont igen pontos, taxatív felsorolását tartalmazza azoknak a nyomtatványoknak, amelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum részére nem kell beküldeni. Ezek az érték- és hitelpapírok, valamint az értékjegyek⁷⁵, hivatali és üzleti nyomtatványok, vonalazott úrlapok és könyvek, etikettek, vignetták, családi és magánhasználatra való apró-

nyomtatványok, könyvműves és gépi többszörözésű kéziratok, vegyi úton készült fényképek. Ha azonban a fenti dokumentumok nyomdatermék mellékletét vagy kiegészítését képezték, abban az esetben a beszolgáltatás azokra is vonatkozott. Hasonlóan nem kaptak felmentést a beszolgáltatás alól a hivatalok, ipari és kereskedelmi vállalatok, egyesületek és társaságok, társulatok éves jelentései, illetve a falragaszok, színlapok, műsorok és gyászjelentések, továbbá a kéziratok alapján készült, tudományos célú facsimilék, a tankönyveket helyettesítő könyvműves tanári előadások és könyvműves hírlapok. A törvény negyedik paragrafusában pontosan felsorolja azoknak a nyomtatványoknak a körét, amelyeket az akadémia részére kellett beküldeni. Tudnunk kell, hogy az új törvény az akadémiára vonatkozóan nem teljes körű köteles példány jogot adott, az csupán az úgynevezett irodalmi értékű művekre korlátozódott: gépi sokszorosítás útján kötetes vagy füzetes alakban kiadott minden írói mű; a ponyvairodalomból az egyleveles nyomtatványok is; valamennyi folyóirat, kivéve az egy hétnél rövidebb periódicitással megjelenőket; iskolai értesítők, éves jelentések, statisztikai kimutatások, név- és naptárak, illetve föld- és térképek. Az ötödik paragrafus a beküldési határidőket rögzítette: a napilapokat havonta, az egyéb nyomtatványokat pedig negyedévente kellett a nyomtatóknak, illetve a kiadóknak összegyűjtve közvetlenül a törvényben meghatározott helyre eljuttatni. Itt a törvényalkotók a nyomtatók arra vonatkozó igényét vették figyelembe, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás sem tennivalókban, sem anyagilag ne jelentsen nagy terhet a szolgáltatók részére. A hatodik paragrafus a köteles példányok átadásának, illetve átvételének bizonylatolásával foglalkozott. A nyomtatvány előállítójának kimutatást kellett benyújtania a beszolgáltatott művekről, a kedvezményezettnek pedig aláírásával kellett igazolnia azok átvételét. A köteles példányt kapó intézménynek volt a feladata, hogy hirdetések révén és egyéb nyilvános forrásból meggyőződjék a beszolgáltatás teljességéről. A hetedik paragrafus az eddig megoldatlan titkos, bizalmas stb. nyomtatványok kötelespéldány-szolgáltatását rendezte. A magyar királyi államnyomda részére csak abban az esetben adott mentességet a törvény, amennyiben a nyomtatvány, illetve annak tartalma olyan államtitkot hordozott, amelynek nyilvánosságra kerülése államérdeket sértett. Ilyen alkalmakkor azonban az azt megrendelő hatóságnak esetenként kellett elrendelni a titkosként történő kezelést. A törvény ezekre a nyomtatványokra is vonatkozott, azzal a meg-

szorítással, hogy az azokat előállító feladata a titkos megőrzés.

Ez a paragrafus garantálta, hogy bizonyos – közérdeklődésre számot nem tartó nyomtatványok (magániratok) beszolgáltatása alól – a nyomtató kérésére – a VKM felmentést adjon. A nyolcadik paragrafus foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy pontosan mely kiadásokból és milyen minőségű példányt kell beküldeni. Itt a törvény az új kiadvány fogalmát a legtágabban értelmezte, s beleértette az új kiadásokat, a változtatott kiadásokat, a különlenyomatokat és a kivonatokat is. Ugyanakkor biztosította, hogy ugyanazon kiadvány két-, illetve többféle kiadása esetén a könyvtárak a jobb papírművelésben kapják meg a műveket, de nem tette kötelezővé a kiadványok bekötését. Az 1848-as törvényhez képest ez visszalépés ugyan, de jelentős terheket rótt volna a nyomdákra, és a törvény készítői előtt a megegyezés és nem az obstruálás célja lebegett. A kilencedik paragrafus létét a korábbi évek tapasztalatai indokolták. A több nyomtató által készített kiadványok összetartozó, de külön készített elemei korábban gyakran csonkán, késve, illetve egyáltalán nem érkeztek be a könyvtárakba. Ezért fontossá vált, hogy a törvény kimondja a kiadvány előállításában résztvevő valamennyi cég egyetemleges felelősségét, de oly módon, hogy azoknak egymás között meg kellett egyezni, melyik vállalat küldi be a teljes kiadványt, s ezt a kimutatásokban is szerepeltetni kellett. A tizedik paragrafus a beküldők anyagi tehermentesítését volt hivatott szolgálni, amennyiben a küldeményekre állami portómentességet biztosított. A tizenegyedik paragrafusban a kedvezményezett részére előírt kötelezettségként határozta meg a törvény, hogy a szolgáltatás elmaradása, illetve hibás vagy hiányos példány küldése esetén felszólítani tartozik a nyomtatót mulasztása pótlására. Ezzel is lehetőséget kívántak adni arra, hogy a kötelezettek önhibájukon kívül történő mulasztásukat – törvényi szankció nélkül – pótolhassák. A törvény a türelmi időt három évben határozta meg. Felszólítás esetén harminc napon belül pótolni kellett a hiányzó példányt, ellenkező esetben a nyomtató, illetve a kiadó kihágást követett el, amely száz forintig terjedő pénzbüntetéssel volt súlytható. Ugyancsak ilyen mértékű büntetésre számíthatott az is, aki a köteles példányokkal együtt beküldendő kimutatásokban nem követte a törvény előírásait. A kihágással büntetett cégnek – a pénzbírságon túl – a be nem küldött kiadvány árát is meg kellett fizetnie annak a könyvtárnak, ahova a szolgáltatást nem biztosította. A büntetésből befolyt pénzüsszeget az a könyv-

tár kapta meg gyűjteménye gyarapítására, amelynek érdekében az eljárást lefolytatták. A tizenötödik paragrafusban jelent meg az a rész, amely a képviselőházi vita során oly nagy vitát váltott ki: a sajtórendészeti célból beszo­lgáltatott köteles példányoknak a VKM által meghatározott módon történő könyvtári hasznosítása, és itt mondta ki azt is a törvény, hogy az új szabályozás egyebekben semmilyen módon nem érinti a sajtórendészeti kötelespéldány-szo­lgáltatást, illetve az azzal kapcsolatos nyilvántartást. A további paragrafusok a záró rendelkezéseket tartalmazták, illetve még azt a fontos elemet, hogy az 1848-as törvénnyel ellentétben ez a törvény – Horvát-Szlavonország kivételével⁷⁶ – az egész magyar állam területére vonatkozik, tehát Fiume városára, Erdélyre, valamint a polgárosított magyar határőrvidékre is.

Az 1897-ben megjelent köteles példány törvény – a Tanácsköztársaság rendelkezéseivel⁷⁷ rövid ideig megszakítva – 1922-ig maradt hatályban, sőt tulajdonképpen az 1929. évi törvényi szabályozásig, illetve az annak végrehajtására 1935-ben kiadott VKM rendelet megjelenéséig, mert az 1922. évi csupán módosította azt: a köteles példány jogot kiterjesztette az országgyűlés könyvtárára, de egyéb módon nem változtatták meg az 1897. évi törvényt. Közel fél évszázadon át tehát ez a törvény szabályozta hazánkban a tudományos célú kötelespéldány-szo­lgáltatást. Az új törvény megszületését a szakmai körökben csaknem mindenhol örömmel üdvözölték, annak tartalmával kapcsolatosan azonban – elsősorban a nyomdák és a könyvkiadók részéről – igen sok ellenvetést lehetett olvasni. Például a törvény képviselőházi vitáját követő napon az Esti Újság⁷⁸ meglehetősen szélsőséges vezércikke, az akkor elterjedt szóhasználattal élve, egyenesen „köteles harács”-nak minősítette az új törvényt, s olyan robotnak, tizednek nevezte, amely mélyen sérti a magántulajdont. Felfogása szerint a nyomtatvány pontosan olyan ipari termék, mint bármi más, mint például a csizma, mégsem jut senkinek sem eszébe – hogy nemzeti, állami érdekekre hivatkozva – abból sarcot vegyen. A cikk írója leginkább azon csodálkozott, hogy a képviselők nem a magántulajdont sértő törvénytelen­ség ellen szólaltak fel a képviselőházi tárgyalás során, hanem a köteles-harács elosztásán vitakoztak. Felháborodását pedig az váltotta ki, hogy a magyar államnak a kultúra finanszírozására nincs pénze, ezért a magántulajdon ellen elkövetett harácsból kívánja azt támogatni „*Aztán a magyar államnak mindenre van pénze, csak kultúrára nincs? A tenyész­ménekért miért adunk százezer forintokat, miért nem*

kérjük ajándékba, hisz a lótenyészítés is fontos állami és gazdasági érdek? Vagy talán a lótenyészítés fontos akkor is, ha pénzt kóstál, a magyar kultúra pedig csak akkor, ha potyázhatjuk?”⁷⁹

A Magyar Könyvszemle 1898. évi 1. száma közölte a törvény végrehajtása érdekében hozott kultuszminiszteri és igazságügy-miniszteri közös rendelet⁸⁰ teljes szövegét is. A rendelet első fejezete részleteiben ismerteti a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába történő beszo­lgáltatás részletes eljárását: a beszo­lgáltatás határidejét; a nyomdatermek kimutatásáról szóló előírásokat, valamint az ahhoz szükséges formanyomtatványokat; a beküldés módját; a beküldött köteles példányok és a kimutatások ellenőrzésének metódusát; a nemzeti könyvtárra vonatkozó és a nyomdák változásairól történő jelentés közzétételének részletes szabályait; a felmentésre vonatkozó kérelmek beadásának és azok elbírálásának módját; a törvényi mulasztás esetén lefolytatott kihágási eljárással kapcsolatos ismereteket. A rendelet második fejezetében pedig a sajtóügyi kö­zvád­ló részére beszo­lgáltatandó köteles példányok részletes rendelkezéseit – közöttük a könyvtárak számára továbbhasznosításra átadásra kerülő példányokra vonatkozó eljárást – tették köz­zé.

A Magyar Könyvszemle 1901. évi számában, a Vegyes közlemények című rovatban megjelent annak a tizenkét könyvtárnak a listája, amelyek a VKM 1900-ban hozott intézkedése alapján sajtóügyi kö­zvád­ló példányból részesültek. A nagyobb gyűjtemények közül kedvezményezett volt: az Erdélyi Múzeumi Egylet és Ferencz József Tudományegyetem Könyvtára; a Szegedi Somogyi Könyvtár; a Kassai Városi Múzeum; a Debreceni Evangélikus és Református Főiskola Könyvtára; a Temesvári Városi Könyvtár; a Pécsi Városi Múzeum; a Pozsonyi Városi Könyvtár. A kisebb gyűjtemények közül pedig a Szabolcs­vármegye Nyíregyházi Törvényhatósági Könyvtár, a Selmecbányai Városi Könyvtár, illetve 1901-től – megosztva – a Vas­megyei Kultúregyesület és az újonnan alakult Győri Városi Könyvtár. Ugyancsak ebben az évben kapta meg a korlátozott köteles példányi jogot a Budapesti Könyvtár Egyesület, a közpon­ti könyvtár gyarapítására, feltéve, hogy az nem érintheti az Erdélyi Múzeumi Egyesület könyvtári anyagának teljességét. Jóllehet a kedvezményezett könyvtárak körében később történtek ugyan változások, de az elosztási koncepció mindvégig a törvény, illetve a végrehajtási rendelet kitételét szolgálta: a sajtóügyi kö­zvád­ló által könyvtári hasznosításra

átküldött példányok valóban a vidék könyvtári ellátását szolgálták, illetve olyan gyűjtemények kapták meg azokat, ahol megvolt a kellő biztosíték a kötetek kulturális hasznosítására.

A könyvtárügy állami és társadalmi irányítása

A közgyűjteményügy, s benne a könyvtárügy állami és társadalmi irányításának bemutatása olyan feladat, amelynél több tényező is nehezíti a hiteles rekonstrukciót. Egyrészt hátráltatja az, hogy a korábban többnyire társadalmi kezdeményezésekként létező művelődési mozgalmak és szervezetek e téren továbbra is fontos feladatokat láttak el, másrészt pedig a kialakulóban lévő modern, polgári közigazgatási rendszer ezekben az években határozza meg a kulturális élet és közgyűjteményügy területén vállalt feladatait, kötelezettségeit. Mint azt már korábban is láttuk, Eötvös, miközben az állam nagyobb feladatvállalását szorgalmazta, aközben továbbra is fontos szerepet szánt az egyesületi, egyleti és társulati kezdeményezéseknek, csakúgy, mint az ekkoriban a kulturális élet színtereit és tevékenységét döntő mértékben meghatározó egyházaknak. A múzeumok és a könyvtárak kettős irányításának kialakulásáról *Voit Krisztina* már többször idézett műve részletekbe menően számolt be, ezért itt e kérdéssel nem foglalkozunk, csupán felidézzük annak legfontosabb mozzanatait. Targyaljuk azonban az ott nem részletezett, ám a kialakult államigazgatási rendszer keretében megszületett jogi szabályozás dokumentumait, valamint a fontosabb eredményeket.

A magyar múzeumok és a könyvtárak Monarchia kori működésének és intézményesülésének kialakulása nem köthető egyetlen eseményhez. Létrejötté annak a hosszú előkészítő munkának köszönhető, amelyet egyrésztől a magyar kulturális élet szervezésében meghatározó szerepet vállaló társadalmi mozgalmak, valamint egyházak, és a kiegészítés után létrehozott Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium végeztek. Az előkészítő munka legfontosabb állomásai közül néhány meghatározót emelünk itt ki. Az első formális kezdeményezésre a Dunántúli Közművelődési Egyesület (DKE) 1893. december 9-én tartott ülésén került sor, amelyen – *György Aladár* javaslatára – elhatározás született egy, a múzeumi és könyvtári ügyekkel foglalkozó bizottság felállítására.

Mintegy másfél évvel később, ugyancsak a DKE ülésén, 1894. április 27-én jelentették be az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság megalakulását, amelyet az akkori kultuszminister, gróf *Csáky Albin* is jóváhagyott. A magyar közgyűjtemények és a tudományos élet prominens személyiségeit, tudósait felsorakoztató bizottságban megtalálhatjuk az akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Néprajzi Társulat, az Országos Régészeti és Embertani Társulat, az Erdélyi Múzeumi Egylet, az Országos Magyar Iskolai Egyesület, az Országos Képzőművészeti Társulat, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, valamint a székesfőváros képviselőin túl a vidéki kulturális és művelődési egyesületeket is. A bizottság két fő feladatot jelölt meg: egyrészt a kötelezpéldány-szolgáltatás újbóli szabályozását, másrészt pedig a régészeti leletanyag kötelező beszolgáltatására vonatkozó szabályozás megszületésének segítségét. Az intézményesülés következő fontos állomása volt, amikor 1897-ben – a Múzeum és Könyvtár Bizottság kezdeményezésére – létrehozták a Múzeumok és Könyvtárak Tanácsát, és új tartalommal töltötték meg a korábban valódi szakmai tevékenységet alig végző Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének munkáját. Tulajdonképpen ez a két testület biztosította hosszú időn át a magyar közgyűjteményügy harmonikus fejlődését. Harmadik fontos állomásként kell megemlítenünk az 1902-ben létrehozott Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségét, amely az ország valamennyi múzeumának és könyvtárának tisztviselői és a magyar kulturális életben meghatározó intézmények képviselői számára tette lehetővé az intézményesített és rendszeres eszmecsereit.

Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság

A Múzeum és Könyvtár Bizottság létrejöttéről, működéséről, tevékenységéről, a testület létrehozásában és működésében meghatározó *Porzolt Kálmán*⁸¹ szerkesztésében, 1901-ben jelent meg közel száz oldalas összefoglaló munka⁸², amelynek révén annak tevékenysége rekonstruálható. A Bizottságot a fent említett előzmények után, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1894. évi 32.538 számú rendelete⁸³ legitímálta. A Bizottság szervezetéről szóló irat értelmében létrehozásának fő célja: a közművelődési célokat szolgáló gyűjtemények gyarapítása és szaporítása; illetve a társadalom minél

szélesebb rétegeiben érdeklődés keltése a múzeumok és a könyvtárak iránt; az állam anyagi támogatását megnyerni a meglévő társadalmi és szakmai erők mellé. A Bizottságnak tagja lehetett valamennyi közművelődési, tudományos és irodalmi egyesület, amely részt kívánt venni a cél megvalósításában. A szervezet nem önálló egyletként működött, hanem a meglévő egyletek és intézetek közös bizottságaként. A Bizottsághoz csatlakozott települések, szakmai szervezetek és gyűjtemények száma 163 volt és kiemelkedő szakmai tevékenységük alapján további 36 személyt hívtak meg a testületbe. A testület évente egy alkalommal, Budapesten ülésezett, ahol az előző évben meghatározott feladatok elvégzését értékelték, illetve megfogalmazták a következő év munkaprogramját. A szervezet végrehajtó és reprezentatív közege az elnökség volt, amely a napi feladatokat végezte. A Bizottság tevékenységét az abban tömörülő egyesületek önkéntes hozzájárulásából, illetve állami támogatásból finanszírozták, amely ugyan országos hatáskörű szervezetként működött, de tiszteletben tartotta az egyesületek autonómiáját, amelyet az is mutat, hogy a Bizottság határozatai csak akkor váltak kötelező érvényűvé, amennyiben azt az illető egyesület is magáévá tette. A Bizottság saját értékelése szerint, legfőbb érdemének a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának létrehozását, a közoktatásügyi kormányzatba történő beilleszkedést, valamint a Főfelügyelőség működésének megújítását tartotta. A testület azonban jelentős mennyiségű és fontos operatív feladatot is végzett, amelyet Porzsolts az alábbiakban foglalt össze: mozgalmat indítottak a kötelezpéldány-szolgáltatás új törvényi szabályozása érdekében; kezdeményezték a könyvtárnokok képzésére vonatkozó tanfolyamok tartását; összehívták az első országos könyvtárnoki értekezletet; megkezdték a gyűjtemények statisztikájának és leírásának összegyűjtését; a gyűjtemények munkáját módszertanilag is segítő kézikönyvtárat gyűjtöttek össze (a jelentés összeállításakor ez 248 kötetet foglalt magában); az ország vadásztársaságaihoz felhívást intéztek a természetrajzi gyűjtemények gyarapítása érdekében; a millenniumi kiállításon szereplő kiállítókat felkérték kiállított tárgyaik múzeumokba, illetve könyvtárakba történő elhelyezésére; akciót indítottak a fővárosi múzeum, illetve könyvtári egyesület alapítására; levélben fordultak a főispánokhoz, az alispánokhoz, a polgármesterekhez és a levéltárosokhoz, hogy a hatáskörükbe tartozó levéltárakban őrzött és könyvtári vagy múzeumi célra hasznosítható gazdag történelmi anyagukat juttassák el oda; országos fórum

összehívásával kezdeményezték a levéltárosok szakmai munkájának segítését is, a tervezett ülés ugyan elmaradt, ám annak eredményeként a levéltárosok maguk indítványozták országos jellegű szakmai feladataik megvitatását; kezdeményezték a Balaton Múzeum és Gyűjtemény létrehozását, valamint a korszakban oly divatos fürdőhelyek (Tiszafüred, Poprád) könyvekkel való ellátását. A Bizottság arról is gondoskodott, hogy munkájához megszerezze a megfelelő külföldi tapasztalatokat és módszereket: Porzsolts Kálmánt és *Gyalui Farkast* külföldi tanulmányútra küldték, amelyből – francia mintára – többek között a vándorkönyvtár eszméje közvetlenül is hasznosult. A Bizottság fáradhatatlanul dolgozott: a vidéki gyűjtemények fejlesztése érdekében emlékiratok, levelek, felhívások tucatjait tette közzé, ám eredmény többnyire csak akkor mutatkozott, ha a kezdeményezésükhöz állami dotáció is járult⁸⁴. A Bizottság hihetetlen energiával, elszántsággal és komoly hozzáértéssel teljesítette feladatát, próbálta megvalósítani célját. Ha végignézzük a néhány év alatt végzett munkájukat, meg kell állapítanunk, hogy mind a koncepcionális kérdésekben, mind pedig az operatív munkában komoly sikereket értek el⁸⁵. A Tanács megalakulását követően a Bizottság vesztített ugyan addigi meghatározó szerepéből, de – a dokumentumok tanúsága szerint – nem szűnt meg. Porzsolts többször idézett és a Bizottság működéséről szóló, 1901-ben megjelent jelentésében utoljára a Bizottság 1898. évi jegyzőkönyvét tette közzé, amelyben a Bizottság utódjaként ismerte el a Tanácsot és vagyontárgyait is átadta annak, ezért tűnhetett úgy, hogy ezt követően a Bizottság fokozatosan elhalt. A Tanács működéséről beszámoló jegyzőkönyvek és jelentések tanúsága szerint a Bizottság megszűnése formálisan majd csak 1902-ben következett be. Ezt bizonyítja az is, hogy a már többször idézett *A múzeumok és könyvtárak országos felügyelete, szervezése tárgyában ... szabályzatok* című kiadvány 1901-ben, még mint élő szervezetet mutatta be a Bizottságot, sőt a tisztikar megváltozott névsorát is közölte. Az elnöki teendőket ekkor *Berzeviczy Albert* látta el, társelnökök pedig gróf *Andrássy Tivadar*, gróf *Béldy Ákos*, gróf *Károlyi István*, *Kuncz Adolf* és *Thaly Kálmán* voltak. Titkári megbízatást kaptak: *Clair Vilmos*, *Fodor Oszkár*, *György Aladár*, *Jurányi Győző*, *Porzsolts Kálmán* és *Sándor József*. A Bizottság akkori működését tanúsító további dokumentum – *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának I. jelentése*⁸⁶ – az előzőhöz hasonlóan mint működő szervezetet tartotta nyilván: „Az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság

1901. évi április 9-én tartott ülésében kiküldötte a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának választás alá eső tagjait, elnökét s előadó titkárát három évi tartamra és e választást a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1901. évi május hó 4-én kelt 28.432 számú elhatározásával megerősítvén, a Tanács 1901. évi május hó 14-én tartott ülésében megalakult...⁸⁷ E sorok szerint a Bizottság jogköre a Tanács tisztviselőinek megválasztására továbbra is érvényben volt, és a testület azzal élt is⁸⁸. A Tanács tisztviselőinek korábbi felhatalmazása – a hároméves időtartamot figyelembe véve – ekkor szűnt meg, s ez azt bizonyítja, hogy minden jogi aktus a korábbi szabályzatok értelmében zajlott. A Bizottság hivatalos megszűnéséről a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának II., 1902-re vonatkozó jelentése⁸⁹ számolt be: az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság a Tanács javaslatára és a VKM jóváhagyásával Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségévé alakult, 1902. november 28-án.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége

Az 1897-ben létrehozott kettős kötődésű testület egyben a kettős irányítás megtestesítője is volt: a Főfelügyelőség lett volna hivatva az „állami felügyelet” gyakorlására, a Tanács pedig a gyűjtemények társadalmi támogatására. A két testület tevékenységét és feladatkörét azonban a jogszabályok sem választották élesen szét, munkájuk pedig meglehetősen összefolyt, feladataik és hatáskörüik újra meg újra átnyúltak egymásba. A Tanácsot és a Főfelügyelőséget létrehozó legfelsőbb állásfoglalást – a VKM kezdeményezésére – 1897. december 10-én írta alá az uralkodó. A hazai múzeum- és könyvtárügy életében meghatározó legfelsőbb állásfoglalás hatálya a törvényhatósági, a községi, a felekezeti és az egyesületi múzeumokra, könyvtárakra terjedt ki; szabályozta azok felügyeletét, szervezését, valamint gyarapítását. Ezt követően készültek el a testületek működését meghatározó szabályzatok és ügyrendek. Ezek áttanulmányozása során is látható a két szervezet átfedésszerű működése, amely végül odavezetett, hogy 1901-ben a szabályzatok módosítása során a két szervezetről szóló szabályzat igen furcsa, de legalábbis szokatlan jogi formaváltozást élt át. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének tevékenységét meghatározó alapszabály 1897-ben készült el, és a VKM 79.458 számú rendeletével lépett életbe⁹⁰.

A Főfelügyelőség tevékenységét leíró új szabályzat 1901-ben készült el, és az uralkodó 1901. január 10-én hagyta jóvá. Ez a szabályzat a 1–18. paragrafusokat tartalmazta. A Főfelügyelőség szabályzatának régi, 1–13. paragrafusait a Főfelügyelőség új szabályzata hatályon kívül helyezte, s lényegesen megváltozott tartalmat kapott a Tanács szabályzata is, amelynek paragrafus-számozása csak a 14–19. paragrafusig tart.⁹¹ Innentől kezdve formálisan külön szabályzattal rendelkezett a Főfelügyelőség és külön szabályzattal, valamint ügyrenddel a Tanács. A két testület munkáját meghatározó szabályzatokat ebben a módosított formában mutatjuk be.

A Főfelügyelőségről szóló szabályzat szerint a testület egy országos főfelügyelőből, egy helyettes főfelügyelőből, a VKM által meghatározott számú felügyelőből, valamint a titkárból állt. A Főfelügyelőség hatáskörét a kultusztárca definiálta. A ki nevezések ötéves időtartamra szóltak, a Főfelügyelő személyét a király, a helyettes főfelügyelőt és a titkárt – a Főfelügyelő véleményének figyelembe vételével – a VKM nevezte ki. A Főfelügyelő és a helyettes főfelügyelő tiszteletbeli állás volt, azok ellátásáért tiszteletdíj nem járt, csupán a felügyelők kaphattak tiszteletdíjat. A testület hatásköre, kiterjedt azokra az állami költségvetésből fenntartott múzeumokra és könyvtárakra, amelyeket a felügyelő javaslata alapján a VKM utasítás megjelölt; a törvényhatóságok, községek és vallásfelekezetek közül azokra, amelyeket fenntartója a VKM jóváhagyásával a Főfelügyelőség alá rendelt vagy állami pénzsegélyben, esetleg köteles példány támogatásban részesült, illetve állami adományt kapott⁹². A Főfelügyelőség igen felelősségteljes, fontos és tetemes mennyiségű feladatot kapott. Fő feladatrendszerét az alábbiakban határozta meg a szabályzat: a tudományos és művészeti gyűjtemények, iparművészeti emlékek megőrzésének segítése, a céloknak megfelelő elhelyezése, rendezése, gyarapítása; megfelelő szakmai képzettségű tisztviselők alkalmaztatása abból a célból, hogy a hatáskörébe tartozó gyűjtemények a nemzeti művelődés hatékony forrásává váljanak. A feladatok részletezésénél kiemelt fontosságúnak tartotta a szabályzat az új múzeumok és könyvtárak létesítésének segítését, a múzeumi és könyvtári tisztviselők képzése érdekében szakmai tanfolyamok tartását; a könyvtárak és múzeumok munkáját segítő közlemények, tudományos munkák elkészítését és megjelentetését; a gyűjtések és ásatások szervezését; a vidéki múzeumok időszaki kiállításainak segítését. Ezekon túl a VKM részére rendszeres tanácsadás-

sal szolgáltak a tárgyak vásárlásánál, a segélyek és kedvezmények elosztásánál, illetve javaslatot tettek a múzeum és könyvtárügy fejlesztésére. A Főfelügyelőségnek fontos szerepe volt a különböző fenntartók hatáskörébe tartozó gyűjtemények szakmai munkájának koordinálásában. Ilyenek voltak például az új kiadványokra vonatkozó cserekapcsolatok létesítése, illetve a már meglévő tárgyak és könyvek intézmények közötti cseréje. A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó könyvtárakról törzskönyvet vezettek, amelyeket szaklapokban is közzétettek és a változásokat is rendszeresen közzölték. A Főfelügyelő közvetlenül a kultuszárca alá rendelt személy volt, akinek hatás- és tevékenységi körét a szabályzat az alábbiak szerint határozta meg: ellenőriz, képvisel és jelentést készít. A felügyelők a Főfelügyelő közvetlen irányítása alá tartoztak, és feladataik a következők voltak: könyvtárak és múzeumok rendszeres látogatása, ellenőrzése és a tapasztaltak jelentése; a gyűjtemények munkájának tanácsokkal történő segítése; szakmai ügyekben vélemény nyilvánítás. A Főfelügyelő feladatkörébe tartozott az értekezletek tartása, a munka értékelése és a feladatok meghatározása, tervek készítése, a látogatások tervezése, a költségvetés megállapítása, a segélyezés bonyolítása, a szaktanfolyamok szervezése, a javaslatok és előterjesztések megvitatása. A szabályzat részletezte a gyűjtemények fenntartóinak kötelezéseit is a Főfelügyelőség felé: az állami segélyek felhasználásáról történő beszámolók készítése, a fenntartók hatáskörébe tartozó intézményeknél megjelent kiadványok és az intézmények szabályzatainak megküldése, a múzeumi és könyvtári épületek tervezésénél, nagyobb átalakításánál a tervek előzetes bemutatása és az ellenőrzés lehetőségének biztosítása. A szabályzat leírta a titkár és az irodavezető feladatkörét is, meghatározta továbbá, hogy a Főfelügyelőség kapcsolatban áll a Tanáccsal, de a kapcsolat tartalmát nem részletezte. A Főfelügyelőség működésének elengedhetetlen eleme volt, hogy a dömping feladatok, illetve nagyobb ívű szakmai tervek összeállításánál külső szakembereket és kisegítőket is igénybe lehetett venni, s azok költségeit – csakúgy mint a szervezet fenntartásához szükséges valamennyi kiadást – állami költségvetésben tervezték.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa szabályzatának még 1901-ben is érvényben lévő paragrafusai a Tanács tagjairól, az ülések rendjéről, a testület tevékenységéről, hatás- és feladatköréről, valamint beszámolási kötelezettségéről rendelkez-

tek. A Tanács tagjai voltak a közművelődés, a tudományos és irodalmi élet, valamint a művelődési egyesületek választott képviselői, az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság évi rendes közgyűlése által delegált személy, illetve három éves időtartamra megválasztott tisztsége alapján a Bizottság elnöke, titkára és a hivatalból kirendelt tagok. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1901-ben megbízott tisztviselőit az ugyancsak 1901. évi 28.432 számú VKM rendelet⁹³ határozta meg. A Tanács elnöki feladatait Berzeviczy Albert látta el, a helyettes elnöki megbízást pedig Fraknoi Vilmos főfelügyelő kapta. Az előadói titkári tisztséget a mozgalom egyik meghatározó személyisége, Porzolt Kálmán gyakorolta. Választott tanácsstagok voltak: *gróf Andrássy Tivadar, gróf Apponyi Sándor, Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Forster Gyula, György Aladár, Kuncz Adolf, Rácz Károly, Rákosi Jenő, Thaly Kálmán, Teleki Géza, Tóth József és gróf Zichy Jenő.*

A Főfelügyelőség tisztviselői karából, hivatalból a Tanács tagjai voltak: *Fraknoi Vilmos*, a Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelője; *Szalay Imre*, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, miniszteri tanácsos, helyettes főfelügyelő; *Fejérváry László*, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója; *Jankó János*, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának igazgatója. Továbbá felügyelői minőségükben: *Horváth Géza*, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattári Osztályának igazgatója; *Krenner József*, a Múzeum Ásványtárának igazgatója; *Kammerer Ernő*, a Szépművészeti Múzeum és Történelmi Képcsarnok igazgatója; *Radics Jenő*, az Iparművészeti Múzeum igazgatója; valamint *Vosizsny Mór*, címzetes apát; *Schönherr Gyula*, az Országos Főfelügyelőség előadó titkára. Szintén hivatalból voltak tagok a minisztériumok és országos intézmények képviselői: *Lippich Elek*, a VKM miniszteri osztálytanácsosa; *Fascho Moys Sándor*, a Belügyminisztérium miniszteri tanácsosa; *Bartóky József*, a Földművelődési Minisztérium osztálytanácsosa; *Vargha Gyula*, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója; *Filarszky Nándor*, a Nemzeti Múzeum Növénytári Osztályának igazgatója; *Hampel József*, a Múzeum Érem- és Ritkaságtárának igazgatója; *Pauler Gyula*, az Országos Levéltár főlevéltárnoka; *Ferenczy Zoltán*, az Egyetemi Könyvtár igazgatója. Az Országos Tanács két szakbizottságot választott, amely lehetővé tette, hogy az eltérő problémákkal küzdő gyűjteménytípusok munkájának koordinálása differenciálódjék, de a közös személyek révén egymással mégis kapcsolatban maradjanak. Az I.

Bizottság a tudományos gyűjtemények munkájával foglalkozott; elnöke *Berzeviczy Albert*, előadója pedig *Schönherr Gyula* volt. E bizottság tagjainak névsora: *Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Hampel József, Horváth Géza, Kammerer Ernő, Szalay Imre*. A II. Bizottság elnöke is *Berzeviczy Albert* volt, ám az előadói posztot *Porzsolt Kálmánra* bízta. A II. Bizottság a tudományos jelleggel nem bíró, úgynevezett közművelődési intézményekkel – nép- és vándorkönyvtárakkal, egyesületek, körök stb. könyvtáraival, valamint az egyéb tudományos ismeretterjesztő könyvtárakkal – foglalkozott. Munkájában a következő személyek vettek részt: *Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, György Aladár, Radics Jenő, Rákosi Jenő*⁹⁴. 1903. november 3-ától *Berzeviczy Albert* lett a kultusztervező vezetője, ezért a Tanács elnöki posztjáról lemondott, és arra – a Szövetség jóváhagyásával – *Wlassics Gyulát* nevezték ki. Ugyanakkor változások történtek a Tanács és bizottságainak összetételében is. 1905-ben megtörtént a Tanács és a Főfelügyelőség, valamint a Szövetség feladat- és hatáskörének szétválasztása: a Főfelügyelőség hatáskörébe utalták a tudományos közgyűjtemények munkájának felügyeletét, a Tanács hatáskörében pedig az ismeretterjesztő közgyűjtemények maradtak, míg a Szövetség feladatává vált a könyvtárak és múzeumok állammal és társadalommal való összekapcsolása. 1907-ben a Tanács új szabályzatot készített, melyet a VKM 1908. május 5-én a 42.976. sz. VKM rendeletével hagyott jóvá. A változtatást az tette szükségessé, hogy a Főfelügyelőség hatáskörét az 1907. évi június 29-én közreadott királyi határozat kiterjesztette a nem tudományos gyűjteményekre is.

A szabályzat a Tanács hatás- és feladatkörét az alábbiak szerint határozta meg: a nyilvános gyűjtemények jegyzékének megállapítása; a fölös- és többes példányok bel- és külföldi cseréjének közvetítése; a nyilvános gyűjtemények tisztviselőinek minősítéséhez szükséges feltételek meghatározása; a tisztviselők képzésének megszerzése érdekében tanfolyamok szervezése; a gyűjteményekre vonatkozó mintaszabályzatok kidolgozása; a múzeumok és könyvtárak szakszerű berendezése kialakításának segítése; a gyűjtemények igazgatása és kezelése, mindezek lajstromozása szakszerűségének biztosítása; az intézmények éves jelentéseinek, listáinak és kiadványainak összegyűjtése és megőrzése; szakkönyvtárak berendezése; a múzeumok és könyvtárak munkájának helyszíni ellenőrzése, valamint széles társadalmi körben történő szakszerű ismertetése; *Múzeum* cím-

mel többnyelvű folyóirat szerkesztése és kiadása⁹⁵; a régészeti leletek, a kötelempéldányok, a kéziratok és ősymontványok megőrzése, nyilvántartása; a jogi szabályozás ügyében a törvényhozási és rendeleti jogi szabályozás segítése, előkészítése és megvitatása. Mindemellett a Tanács a régészeti ásatásoknál és kutatásoknál a VKM részére nyújtandó tanácsadói jogot is megkapta. A feladatok elvégzéséhez a Tanács saját hatásköri felhatalmazással rendelkezett, s mint társadalmi tevékenységet végző szervezet – az iroda működtetésére, a szaklap kiadására, továbbá tiszteletdíjakra, a cserekapcsolatok fenntartására, valamint az utazások költségeinek fedezésére, saját bevételein túl – rendszeres állami segélyezésben részesült. A segély felett a Tanács szabadon rendelkezett, de évente pénzügyi elszámolási, szakmai beszámolási kötelezettséggel tartozott a VKM felé⁹⁶. Ezekből az éves jelentésekből a Tanács éves munkája a későbbiekben részleteiben is rekonstruálható. Itt most csak arra tudunk vállalkozni, hogy – a jelentések ismeretében – röviden vázoljuk a Tanács működésének eredményeit. A dokumentumok rendre beszámoltak a Tanács és szakbizottságai üléseiről, az ülések napirendjéről, a rendelkezésre bocsátott államsegély összegéről, illetve annak felhasználásáról. Számot adtak arról, hogy a rendelkezésre álló államsegélyből, illetve saját bevételből, valamint a társadalmi adakozásból hány nép- és vándorkönyvtárat, milyen nagyságút létesítettek, hány gazdasági jellegű könyvtárat egészítettek ki közművelődési jellegű anyaggal, hány könyvtáros tiszteletdíjához és jutalmazásához járult hozzá a Tanács, hány helyen és milyen összeggel támogatták a múzeumok és könyvtárak építkezését és berendezését. Az első évben a Tanács rendelkezésére bocsátott államsegély összege mindössze kilencezer korona volt, amelyből összesen tizenöt esetben, esetenként 400–1000 korona értékben tudtak a múzeumok és könyvtárak szakmai munkájához támogatást nyújtani. 1900-ban az államsegély már 79.700 korona volt, amelyből ötvenkét esetben, esetenként 300–18.000 korona értékben adtak támogatást: ebből a tudományos gyűjtemények és tudományos könyvtárak számára összesen 62 400 koronát; régészeti kutatásokra 2500 koronát; könyvek és képzőművészeti alkotások beszerzésére 8800 koronát, gyűjtemények rendezésére pedig 2000 koronát költöttek. A nem tudományos gyűjtemények ebben az évben összesen 4000 korona támogatáshoz jutottak. Az évek során ugyan néha ingadozott a Tanácson keresztül juttatott állami dotáció, de tendenciájában a folyamatos és jelentős növekedés érvényesült. 1910-

ben például ez az összeg már 399 500 koronát tett ki. Az utolsó rendelkezésünkre álló dokumentum szerint, 1913-ban pedig 461 500 korona állami támogatást kaptak. Az 1901. és 1902. évben⁹⁷ a Tanács harminckét népkönyvtárat állított össze és szállított le mintaszzerű felszereltséggel, a kötetek bekötésével és az elhelyezésükre alkalmas szekrényekkel együtt. A Tanács a könyvtárak szakszerű működtetésének biztosítása érdekében jelentős szerepet vállalt a könyvtári ismeretek kialakításában és terjesztésében is. A cél fontos eszközt jelentettek a rendre megtartott könyvtárnoki tanfolyamok, és nem utolsósorban a szakmai kiadványok megjelentetése. A több mint harminc könyvtárszakmai kiadvány között éppúgy megtalálhatók a Ferenczy-féle első könyvtártani összefoglaló, mint a népkönyvtári címjegyzékek vagy a minervák, vagy éppen a testület munkájáról szóló éves beszámolók, mintaszabályzatok stb.

Az 1904. és 1905. év – talán nem utolsósorban a személycseréknek köszönhetően is – fordulópontot jelentett a Tanács szakmai működésében. A telepített népkönyvtárak száma már korábban is folyamatosan növekedett, de az 1904–1905. év során már megjelentek a vándorkönyvtárak is és az egyesületek, különböző társadalmi szervezetek részére juttatott könyvtárak, a gazdasági és mezőgazdasági népkönyvtárak kiegészítései. 1913-ban például összesen száznegyvenöt könyvtár létesítéséről számolt be a jelentés: negyvenhat helyen létesítettek új népkönyvtárat, harminckét helyen új vándorkönyvtárat és hatvanhét esetben juttattak közművelődési egyesületet könyvtárhoz⁹⁸. A számok önmagukért beszélnek még akkor is, ha az akkoriban telepített és néhány száz kötetet magában foglaló könyvtárak állományának mérete még az akkori körülményeket figyelembe véve is igen alacsony volt. A jelentésekben megtalálható részletes kimutatások alapján azonban bátran állíthatjuk, hogy a Tanács által telepített nép- és vándorkönyvtárak, a gazdasági, mezőgazdasági népkönyvtárakkal, valamint iparos szakkönyvtárak együtt már jelentős mennyiségű könyvállományt tettek ki, s ha figyelembe vesszük azt is, hogy közülük igen sok olyan településre, tanyaközpontba érkezett meg, ahová korábban a kalendáriumokon kívül nem nagyon jutott el könyv, azonnal érzékelhetjük a Tanács akcióinak erejét és fontosságát. Jóllehet nem szándékunk a Tanács könyvtár-telepítési akcióinak részletes ismertetése, mégis fontosnak tartjuk, szóljunk arról is: hova kerültek ezek a könyvtárak. Talán ennek felsorakoztatása mutatja legjobban azt a szakmai hozzáértést, azt az elkötelezettséget

a nemzeti identitás gondozása érdekében, amely a Tanács munkáját mindvégig jellemezte.

1904 második, 1905 első felében Klebelsberg közreműködésével és a frissen alakult Julián-egyesület⁹⁹ keretében megkezdték a felmérést a Dráván túli, a Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában élő magyarság magyar könyvekkel való ellátottságáról. A felmérést eredményeként évi rendszerességgel telepítettek népkönyvtárakat e területekre, kapcsolódva a Julián-iskolákhoz, és a dunai hajósnép szellemi gondozásához. Mindennek eredményeként 1912-ben Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában már összesen 175 magyar népkönyvtár működött, amelyek egymás között rendszeresen cserélték a könyveket, így biztosítva a változatosabb könyvellátást. Ugyancsak ebben a ciklusban kezdték meg az amerikai kivándorlók részére népkönyvtárak létesítését, ami eleinte még csupán a fiumei kivándorlási házra és a kivándorló hajók, illetve az amerikai magyar egyházközösségek könyvvel való ellátására korlátozódott, később azonban már a nagyobb amerikai magyar kolóniák közelében működő amerikai nyilvános könyvtárak magyar könyvekkel való ellátására is kiterjedt. Ilyenek voltak például a new yorki Public Library, a chicagói, a st-pauli, a philadelphiai és sor még folytatható lenne. A kivándorlókon kívül a Tanács gondolt azokra a magyarokra is, akik például katonai szolgálat teljesítése miatt évekig külföldön tartózkodtak. Az ő részükre a Honvédelmi Minisztériummal együttműködve hoztak létre könyvtárakat: Horvátországban, a Felvidéken, Erdélyben, a Bécsben állomásozó I. császári és királyi huszárezred legénységének, a Rovignóban szolgáló 24. sz. császári és királyi táborigádás zászlóalj legénységének, a pólai császári és királyi matrózhadtestnek, majd az itt működő császári és királyi tengerészeti fogház részére is. A külföldön szerveződő magyar körök könyvekkel való ellátásában is segített a Tanács. Hogy csak néhányat említsünk: Bukarestben, Konstantinápolyban, Párizsban, Zágrábban, San Franciscóban, Lipcsében, Szarajevóban, Grazban. E tanulmány keretében feldolgozhatatlan az a széles körű és valamennyi szempontot figyelembe venni szándékozó törekvés, amellyel a könyvtárakat telepítő Tanács gondoskodni kívánt az ország területén kívül élő magyarság nemzeti identitásának megőrzéséről.

A fentebb felsorolt sikerek és eredmények ellenére is komoly gondokkal küzdött a magyar könyvtár- és múzeumügy, és elégedetlenséget mutattak azok az emberek is, akik hatalmas erőket mozgósítottak vállalt

feladatuk teljesítésére. A hiányosságok csökkentése érdekében a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* oldalain több alkalommal is megjelentek azok az írások, amelyek a munka jobbítását célozták, és amelyek végrehajtásához nem volt elegendő a lelkesedés, hanem szükség volt a hozzárendelt finanszírozásra is, amelyet könyvtárügyért felelős szervezetek egyre inkább az államtól vártak.

Az első ilyen írás 1909-ben jelent meg, és Wlassics Gyulának a Tanács elnökének gróf *Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez szóló emlékiratát¹⁰⁰ tartalmazta a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* Hivatalos Közlemények című rovatában. Wlassics emlékiratának kiinduló pontja, hogy a Tanács és a Főfelügyelőség nem csupán a múzeumok, a könyvtárak alapításában, fejlesztésében, hanem a közművelődési érdekek segítésében is érdekelt. Az elnök különösen hangsúlyosnak tartotta ezt a kérdést akkor, amikor Apponyi Albert kultuszminiszter megindította az iskolán kívüli oktatás nagyszabású tervét és létrehozta az annak koordinálásához szükséges szervezetet. Meggyőződése, hogy a könyvtárak az iskolán kívüli oktatás legfontosabb eszközei, mivel az iskolán kívüli oktatás révén keltett művelődési igényeket csak jó olvasmányokkal lehet folyamatosan ébren tartani és gyümölcsöztetni. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az örvendetesen kibontakozó névelési mozgalom újabb könyvtári igényeket támaszt. Wlassics elismerte, hogy a múzeumok és könyvtárak ügyében az elmúlt években igen sok minden történt, hiszen a Magyar Minerva 1904. évi kötete másfélezer könyvtárat regisztrált, de még mindig komoly lemaradása van a magyar könyvtáraknak mind a külföldi könyvtárakhoz, mind az igényekhez és a szakmai követelményekhez képest. A szerző véleménye szerint Magyarországon is létezik a korszerű könyvtári szolgáltatások iránti igény: könnyen megközelíthető, tágas és kényelmes olvasó- és dolgozótermek; a délután és este is nyitva tartó könyvtárak; a folyóiratok olvasását lehetővé tevő folyóirat-olvasótermek, megfelelő segédkönyvtárak. Ám a legfontosabb mégis az, hogy a hazai és a külföldi irodalom legújabb termékei a lehető leghamarabb és legnagyobb teljességgel kerülhessenek be a könyvtárakba. Wlassics írásában arra is felhívta a figyelmet, hogy a könyvtárak esztétikai és kényelmi, egészségügyi követelményei éppen olyan fontosak, mint a színházaknál, a hangversenytermeknél vagy a múzeumoknál. Ennek ellenére a könyvtárak többsége meg sem közelíti azok kényelmét, felszereltségét. Ellenkezőleg: a könyvtárak elhelyezési körülményei

olyan méltatlanok, hogy gyakran azok használatát lehetetlenné teszi, és a hiányzó olvasótermet kölcsönzés sem pótolhatja. Fájdalmasnak tartotta Wlassics azt is, hogy nem merik új könyvtárak építését kezdeményezni, mivel a régi könyvtárak is igen gyászos körülmények között működnek, s az újonnan építetteknel pedig gyakran nem a célszerűséget tartják szem előtt. Az emlékirat részletesen bemutatja a vidéki könyvtárak sanyarú helyzetét, és javaslatot tett a vidéki könyvtárak új rendszerének meghatározására. Ennek értelmében – szerinte – vidéken háromféle könyvtártípust szükséges létrehozni. Az első, az „A” típusba tartoznának azok a városok, – például Arad, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Szombathely és Temesvár –, ahol jelentős felsőfokú végzettségű szakember és tudós él. Ezekben a helyeken már többnyire működtek egyetemek, illetve egyetemi könyvtárak, vagy tervezve volt azok létesítése, és azok kiváló alapot jelentettek a tudományos tevékenységre is alkalmas könyvtárak életre hívásához. Az „A” típusú a könyvtárakban megtalálhatók lettek volna a tudományos olvasmányok, források, hazai és külföldi szakmunkák. A könyvtárakban két olvasóteremben fogadták volna az olvasókat, magasabb képzettségű könyvtáros és egy altiszt állt volna az olvasók rendelkezésére és a nyitvatartási idő az estébe nyúlhatott volna. A második, a „B” típust a vármegyei székhelyek és a törvényhatósági jogú városok, valamint a magasabb iskolai végzettségűekkel nagyobb számban rendelkező települések könyvtáraként definiálta a tervezet. Ezek a közkönyvtárak többnyire a magyar könyvtermést, illetve erősen válogatva, a külföldi munkákat gyűjtötték volna. A könyvtár nyitva tartását a délutáni és az esti órákra tervezték, a könyvtáros csak másodállásban látta volna el feladatát. Wlassics véleménye szerint ezeken a helyeken többnyire már léteztek is könyvtárak, csupán továbbfejlesztésük és olvasóteremmel való ellátásuk volt szükséges. A harmadikat, a „C” típust községekben és gyártelepeken kívánták létrehozni, tulajdonképpen ezek voltak a népkönyvtárak, amely elnevezést Wlassics sem tartotta igazán jónak, mivel egyfajta lekicsinylő jelentés vélt abban felfedezni. Ezekben a könyvtárakban kaptak volna helyet az ismereteket népszerűsítő, de jó színvonalú kötetek és a szórakoztató olvasmányok. A Tanács a közelmúltban mintegy hatszáz ilyen népkönyvtárat telepített, amelyek használati adatai azt mutatták, hogy népszerűek, ám az igényektől és a követelményektől még messze elmaradt azok száma és minősége.

Wlassics vázolta azokat a problémákat is, amelyek – az előző évek fejlődésének ellenére – égetően vártak megoldásra. A legnagyobb gondot a telepített könyvtárak mennyiségében látta: Magyarországon akkor 12 615 község létezett, amelyből 4 281 községben éltek ezernél többen, s közöttük mindössze hat-száz népkönyvtárak tudtak szétszítani. A Tanács igen jelentős összegeket fordított erre a célra, de a telepítés üteme még így sem volt elég gyors, mivel nem állt elegendő pénz rendelkezésre. Az emlékirat fontosnak tartotta a népkönyvtárak telepítésének kiszélesítését: vonják be a társadalmi szervezeteket, az egyházakat, a községeket, az egyesületeket és a birtokosokat is. A helyi erők szerepvállalását az állam könyvadományokkal támogathatná. Az emlékirat – felhasználva a hat tantermes iskolák építésének akcióját – azt kérte a minisztertől, hogy rendeleti úton kötelezze az iskolák építőit a tantermekkel közösen megépítendő olvasótermek létesítésére. További javaslata volt még a hangjegykönyvtárak létrehozása.

A következő emlékirat¹⁰¹ három évvel később, 1912-ben született, de akkor már nem Apponyihoz, hanem Zichy Jánoshoz szólt, aki akkor a kultuszértékét vezette. Az új emlékiratban Wlassics emlékeztette az minisztert a három évvel korábbi emlékiratára. Az új dokumentum megfogalmazását egy újabb, nagy tömegeket célba vevő művelődési akció kezdete – a Szabadoktatási Tanács létrejötte – és egy másik, az egyetemek számának tervezett növelése indokolta. Mindkét változás jelentős igényeket generálhatott a könyvtárak felé, s erre az 1909. évi szabadoktatási konferencián az akciók szervezői is felhívták a figyelmet. Mondandója alátámasztására Wlassics idézett az ott elhangzott egyik felszólalásból: „*könyvtárak nélkül a művelődés terjesztése lehetetlen; ha könyvet nem adunk a nép kezébe, nem képes magát tovább művelni.* (Halász Ferenc)”¹⁰² Az emlékirat – miközben számos koncepcionális kérdést is felvetett, aközben – felsorolta azokat az operatív feladatokat, amelyeknek megoldását a könyvtárügy szakmai irányítói a legfontosabbnak tartották. Közülük is kiemelkedett az a javaslat, amely Wlassics vidéki kulturális fejlesztési koncepcióját volt hivatva szolgál- ni, mert az elnök e téren látta a legnagyobb lemaradást. Az emlékirat arra kérte a kultuszértékét, hogy a Főfelügyelőség keretében és a meglévő felügyelők megtartása mellett, hozzanak létre egy külön könyvtári szakfelügyelői állást. A szakfelügyelő feladatát az alábbiak szerint határozták meg: a vidéki könyvtárak fejlesztése, valamint a könyvtárak személyzetének megfelelő elméleti és gyakorlati felkészítése. A

könyvtári szakemberek megfelelő képzésének hiányát kívánta a tárca enyhíteni azzal, hogy más intézményes képzéshez kapcsolódva könyvtáros tanfolyamokat akart szervezni, s annak megvalósítása is a könyvtári szakfelügyelő munkakörébe soroltatott be. Az újonnan szervezendő állást betöltő személy a tavaszi, nyári és az őszi hónapokat a vidéki könyvtárak szervezésével töltötte volna, a téli hónapokban pedig a könyvtáros tanfolyamok szervezésével és megtartásával. Tervezték az önkéntesen vállalkozó tanárok és az Eötvös Kollégium hallgatóinak tanfolyami felkészítését, valamint – főként a nép- és iskolai könyvtárak kezelési ismereteinek elsajátítása érdekében – a polgári és elemi iskolai tanítóképzők növendékeinek¹⁰³ könyvtárnoki tanfolyamokon történő részvételét is. Az emlékirat másik fontos kezdeményezése volt, hogy a minisztérium utasítsa az Országos Szabadoktatási Tanácsot: a falusi kurzusait a már létrehozott könyvtárakban, illetve azokhoz kapcsolódva tartsa meg, s a szabadoktatási intézmények létrehozásába vonják be a Tanács és a Főfelügyelőség szakembereit annak érdekében, hogy az újonnan létesítendő közművelődési házakban megfelelő könyvtári helyiségeket és gyűjteményeket alakítsanak ki. A már meglévő népkönyvtárak ügyében megfogalmazott kérés volt, hogy azok gyűjteményének folyamatos frissítését is építsék be az új mozgalom intézményrendszerébe. Az létrehozni tervezett, új közművelődési házak gondoskodjanak a vándorkönyvtárak ügyeinek intézéséről, illetve az ott elhelyezett könyvtári gyűjtemény felhasználásával – megfelelő körzetek kialakításával, illetve az azok között történő rendszeres könyvcserével – az állandó gyarapítás hiánya miatt nem megfelelő könyvválasztékot tegyék változatosabbá. Ez utóbbi javaslatot az tette szükségessé, hogy a telepített népkönyvtárak gyűjteményében felhalmozott kötetek legolvasottabb darabjai egy idő után elhasználódtak, elvesztek, illetve az olvasók elolvasták azokat, és az állandó gyarapítás hiányát a vándorkönyvtári cserék sem oldották meg. Ennek következtében a korábbi évek dinamikusan növekvő használati adatai rohamosan csökkentek, és a könyvtárak elnéptelenedtek. Wlassics az új mozgalmat szerette volna felhasználni arra, hogy ezt a kedvezőtlen tendenciát megfordítsa. Az emlékirat jelezte azt is, hogy a népkönyvtári jegyzék összeállításánál kiderült: ismeretterjesztő munkákban nincs megfelelő választék. Ezért arra kérte a tárca, hogy legyen segítségükre igényes, népszerűsítő művek megjelentetésében: költői antológiák, összefoglaló kompendiumok a magyar

történelem, az irodalomtörténet, a köz- és magánjog, a házépítés, a föld- és néprajz, a természettan, a vegytan és az egészségügy köréből.

A fentiek alapján is látható: Wlassics minden lehetséges alkalmat megragadott arra, hogy a reá bízott könyvtárügy érdekeit minél szélesebb körben ismertté tegye. Rendkívül ügyesen használta fel az aktuális kultúrpolitikai koncepciókat arra, hogy minden új kezdeményezésben megfelelő hangsúlyt és szerepet kapjanak a könyvtárak.

A Tanács és a Főfelügyelőség emlékirataiban szereplő javaslatok – pénz hiányában – azonban nem valósultak meg, s a századforduló éveiben fellendülő magyar könyvtárügy az 1910-es években jelentősen veszített lendületéből, fejlődése megtorpant. 1915-ben, *Jankovich Béla* minisztersége idején történt ugyan kezdeményezés a könyvtárügy rendezésére, amelyhez a Főfelügyelőség megfelelő partnernek is mutatkozott, ám – az ismert történelmi események következtében – az hatástalan maradt. A Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1915. évi számában *Mihalik József*, a Könyvtári Értesítő szerkesztője, a Főfelügyelőség titkára, országos felügyelő a tárca kezdeményezésének megvalósítása érdekében kiadott, 11.971 sz. és a Főfelügyelőséghez címzett VKM rendelet teljes szövegét közölte¹⁰⁴. A rendelet fontos javaslatokat tartalmazott, amihez a tárca megvalósítási terv kidolgozását kérte a Főfelügyelőségtől. A rendelet egyrészről elemezte a közművelődési célú könyvtárak helyzetét, másrészt pedig vázolta azt az elképzelést, amelyet a kultusz tárca, mint könyvtárpolitikai koncepciót el tud fogadni. A helyzetelemzés komoly nehézségekre hívta fel a figyelmet: a korábbi évtizedek könyvtár telepítési mozgalma során olyan intézmények is létesültek, amelyek nem életképesek, és amelyek további támogatása az rendelkezésre álló erők szétforgácsolását jelentené. További probléma volt, hogy állami támogatást felhasználva olyan gyűjtemények is létrejöttek, amelyeknek csupán helyi jelentőségük van, ugyanakkor más, jelentős gyűjtemények – például az alsókubinyi Csaplovits-könyvtár – nem, illetve alig hasznosulnak a közművelődés érdekében. A minisztériumi javaslat nem kívánta a továbbiakban ezeket a kollektívákat támogatni, azok gondozását a helyi és a társadalmi erőkre hagyta. A rendeletben vázolt kultúrpolitikai koncepció értelmében állami támogatásra tarthattak igényt a kulturális központok – például főiskolával vagy egyetemmel rendelkező városok – köré szerveződő könyvtárak és más gyűjtemények. Hasonlóan a különlegességet magukban foglaló

kollektívák – például a Felvidéken a Tatra Múzeum, a Dunántúlon a Balaton Múzeum, a Selmecbányai Bányászati Múzeum. A tárca rendezési elképzelése kiterjedt a szépművészeti gyűjteményekre is. A századfordulón kiteljesedő vidéki képzőművészeti iskolák és műhelyek gyűjteményei révén jelentős mennyiségű képzőművészeti anyag került a vidéki múzeumokba, egy-egy vidéki településen pedig önálló gyűjteményeket alkottak. A tárca ezeket a gyűjteményeket – például Kecskemét, Szolnok, Nagybánya – a Szépművészeti Múzeumba szándékozott integrálni, de úgy, hogy a kollektívák helyben maradhattak volna. A tárca a Főfelügyelőségtől az új közgyűjteményi koncepció magvalósításához javaslatokat várt. Mihalik – egyetértve a tárca felvetésével és emlékeztetve Wlassics többszöri kezdeményezésére – összefoglalta a korábban az elnök által megfogalmazott és a közműveltséget szolgáló könyvtárak létesítése és fejlesztése ügyében legfontosabbnak tartott elveket: a népkönyvtárak telepítése nem elegendő, folyamatos gyarapításukról, illetve cseréjükéről is gondoskodni kell; a könyvtári gyűjtemények kezelésére csak szakképzett tisztviselők alkalmasak; a nyilvános könyvtárak rendszerének illeszkednie kell a nemzetnevelés eszmerendszerébe és céljaiba, valamint a szabadtanítás pedagógiai rendszerébe. Mihalik javaslatai előremutatóak voltak, s a magyar könyvtárügy kialakulásának hőskora óta eltelt közel negyedszázad változásaihoz igazodtak.

Az írás legfontosabb eleme – véleményünk szerint – mégsem ez. Ennél jóval fontosabbnak tartjuk annak a két gondolatnak a megjelenését, amely majd a két világháború közötti közgyűjteményi koncepciókban teljesedett ki: a társadalmi mozgalmak ugyan továbbra is hasznosak, de az állami szerepvállalást mind a fenntartásban mind pedig a szakmai felügyeletben egyre inkább növelni kell; a felülről telepített gyűjtemények csak abban az esetben tudtak életképesek maradni, amennyiben az ügyet a helyi hatóságok is felkarolták és mind erkölcsileg, mind pedig anyagilag támogatták az intézmények fenntartását, ezért a jövőben csak olyan helyekre szabad állami támogatásból gyűjteményeket telepíteni, ahol a helyi hatóságok is részt vállalnak annak fenntartásában, sőt erre akár jogszabályi kötelezettséget is lehetne részükre előírni. A háborús években és a forradalmak alatt a tanács munkája többnyire operatív feladatok – nemzetközi cserére, a megjelent kiadványok begyűjtésére, a harcok okozta károk felmérésére és a gyűjtemények mentésére – megoldására korlátozódott, majd fokozatosan elhalt.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége

A Monarchia kora magyar könyvtárügyének irányítási rendszeréről szólva nem hagyható ki a kronológiailag legkésőbb létrejött szervezet, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége sem. A korszak könyvtárügyét feldolgozó íráskor kevesebbet foglalkoztak a Szövetség munkájával, s tény, hogy ez a szervezet jóval kevésbé volt operatív, mint a többi, de a múzeum- és könyvtárügy koncepcionális kérdéseiben, illetve a magyar közgyűjteményügy élenkülő társadalmi kapcsolatrendszerében mégis meghatározó szerepet töltött be. A Szövetség 1902. november 28-án alakult, amikor az 1894-ben létrejött Országos Múzeum és Könyvtári Bizottság – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával – Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségévé alakult. 1902. december 9-én készült el a Szövetség szervezeti szabályzata, amelyet 1903. január 20-án 92.094/1902. számú rendeletével¹⁰⁵ hagyott jóvá a kultuszminister. 1909-ben új szabályzat készült, amelyet a miniszter 1909. február 18-án, a 127.490. sz. rendeletével¹⁰⁶ legitimált. A szabályzat értelmében a Szövetséget egyrészt azok a közművelődési, tudományos és irodalmi egyesületek, intézmények alapították, amelyek múzeumot, könyvtárat vagy bármely más közművelődési célú gyűjteményt tartottak fenn, másrészt pedig a közművelődési célokat szolgáló önálló gyűjtemények. A Szövetség célját a gyűjtemények gyarapításában és közhasznú értékesítésében (népszerűsítésében) jelölték meg. A Szövetség munkájában valamennyi intézmény két fővel képviseltette magát. Hivatalból tagja volt a Szövetségnek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és a Főfelügyelőségnek valamennyi tagja. A fentiekén túl – a kultuszminister jóváhagyással – külső szakembereket, illetve az ügy iránt érdeklődőket is behívhatott. Szükség szerint a Szövetség – a VKM jóváhagyása nélkül – felkérhetett szakértőket, ám ők szavazati joggal nem rendelkeztek. A Szövetség legmagasabb szintű fóruma az éves közgyűlés volt, ahol minden esetben beszámoltak az előző ciklusban végzett munkáról, és meghatározták a következő év feladatait, hasonlóan a közgyűlés hatáskörébe tartozott a tisztikar öt évre szóló megválasztása, illetve a tisztikarban történő üresedés esetén, abba új tag választása. A közgyűlés előtt a könyvtárak aktuális és elméleti kérdéseivel foglalkozó felolvasásokat is tartottak, amelyeket elhangzásukat követően megvitattak, és azokat a közgyűlési

jegyzőkönyvek mellékleteként évente rendre kiadtak. A Szövetség végrehajtó testületeként a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát jelölte meg, ezért a Szövetség Elnöke hivatalból elnöke volt a Tanácsnak. A Szövetség hatásköre kiterjedt az egész ország területére, de nem kívánták az egyesületek önkormányzatának önállóságát korlátozni, ezért határozatai a benne képviselt egyesületekre csak abban az esetben voltak érvényesek, amennyiben azokhoz az illető egyesület hozzájárult és azokat magára nézve kötelezőnek ismerte el. A Szövetség működésével kapcsolatos kiadásokat a Tanács költségvetésében tervezték és ott is számolták el. A szabályzatok foglalkoztak még ezen túl a Szövetség öngazgatási kérdéseivel, illetve a VKM-hez fűződő kapcsolatukkal: alapdokumentumukat, a szabályzatot a VKM hagyta jóvá, ezzel a testület a kultuszárca hatása alá tartozónak vallotta magát. Az éves közgyűlésekről közreadott jelentések szerint jól látható, hogy a Szövetség munkája inkább elvi mint gyakorlati jelentőségű volt. Minden évben óriási visszhangot keltett Wlassics elnöki megnyitó beszéde¹⁰⁷, amely a kulturális élet egészének áttekintésébe ágyazott múzeumi és könyvtári értékelést végzett. Szónoki képességeinek teljes arzenáljával, fáradhatatlanul agitált a múzeumok és a könyvtárak, valamint a köz műveltségi szintjének emelése érdekében. Szemléltetésül a Szövetség 1906. évi, Budapesten tartott közgyűlésének elnöki megnyitó beszédéből idézünk. „*Ha azt a jogot, hogy hazája sorsára a nép széles rétege is döntő befolyást gyakoroljon, a magyar alkotmányba illesztjük: akkor rögtön, a legszélesebb mérvben be kell írni a törvénykönyvbe azt a kötelességet is, hogy az állam és a társadalom adjon meg minden célravezető eszközt a népműveltség általánossá tételére. Minél műveltebb a nép, annál okosabban él a joggal, a hatalommal, mely kezében van. A lelketlen felfutások és éretlen felforgatók tanai akkor visszapattannak a nép józan műveltségének vértjéről. Akkor a nép azt fogja felelni az alapostoloknak, hogy a nagy társadalmi átalakulást nem az osztálygyűlölet, de csak a testvériség eszményének jegyében lehet létrehozni. ... Éreznünk kell uraim, hogy a népkönyvtár ügye, mely gondolkodásunkba van beírva, fontosságában az idők fejlődésével mindig csak súlyra emelkedik. Az értelmi és erkölcsi jellem jórészt a szellemi táplálékból alakul ki, ezért nem az a főkérdés, hányan olvassák népkönyvtárainkat, de a népműveltség összértékére az a döntő, hogy hány olvasónál emelkedett az olvasás folytán az értelmi és erkölcsi jellem színvonala. A statisztikai sablonok nem sokat jelentenek, – de ha én*

*a népkönyvtár és egyéb közművelődési és gazdasági tényezők létrehozása után évek múlva egy faluba térve azt látom, hogy ott kevesebb az alkoholista, a bűntettesek száma csökken, a gyermekvédelem iránt érzékkel bír a nép, a vagyonosodás szaporodik, a közegészségügy érdekeit szívükön hordozzák; akkor tudom, hogy művelődési eszközeink nem voltak eredménytelenek. Ezért nekünk itt azokról a módokról és eszközökről kell gondoskodnunk, melyek azt bizonyítják, hogy az olvasás haszonnal is járjon. Csak akkor tudok örülni az analfabéták kevésbéedésének, ha az, a ki nem analfabéta, tud is olvasni. Betűt ismerni nem elég.*¹⁰⁸

A Szövetség eredményes működését is meghatározták azok a társadalmi és politikai események, amelyek a vele szoros kapcsolatban álló előző két testületét: az 1910-es években e testület munkája is megtört, a háborús években és a háború után működése elhalt.

Az Osztrák-Magyar Monarchia keretében élő Magyarország kultúrpolitikai törekvései – különösen az első évtizedekben – nemzetközi elismertségnek örvendtek. Az elismerés és az elért sikerek alapjául az a széles társadalmi művelődési mozgalom szolgált, amely – követve a nemzetközi tendenciákat – Magyarországon a kiegyezést követően bontakozott ki, és amelyet – az Eötvös és Trefort, majd később Wlassics és Apponyi vezetett művelődési tárca – az állami szerepvállalás fokozatos növekedése mellett sem szándékozott elfojtani, ellenkezőleg, azok az állami kultúrpolitika fontos bázisát jelentették. A kooperatív együttműködés eredményeként a művelődési mozgalom élére álló és annak jelentős szellemi tőkáját kitevő tudósok és államférfiak tevékenységére továbbra is számíthattak. A múzeum- és könyvtárügy intézményesülésének folyamatában is ez a tendencia figyelhető meg: a közművelődési és könyvtári, múzeumi egyesületek, egyletek és körök köré szerveződő társadalmi mozgalom prominens irodalmi, tudományszervezői és politikus-, hírlapíró személyiségei és a területen szerzett ismereteik – a közgyűjtemények állami irányításának kialakulása során – beépültek azokba a szervezetekbe, amelyeket az állami felügyelet és irányítás megteremtése érdekében az államapparátus hozott létre. A kettős kötődésű szervezetek munkája olyan harmonikus együttműködést teremtett a társadalom, illetve az állam- és közigazgatási szervezetek között, amelyek eredményeként a közgyűjteményügy erőteljes lépésekkel haladt a nemzetközi szinthez történő felzárkózás irányába. A tervek egy része nem valósulhatott meg, de végigtekintve az eredményeken, azt

láthatjuk, hogy a kooperatív együttműködés eredményeként hatalmas feladatokat végeztek el. A szakmai munka zavartalan működése érdekében az állami apparátus és a törvényhozás – még, ha ez utóbbinak jelentős adóssága maradt is a múzeumok és könyvtárak törvényi szabályozásában – biztosította a megfelelő jogi háttérrel és az annak végrehajtásához szükséges tisztviselőket. A magyar közgyűjteményügy aranykora és egyben hőskora a Monarchia bukásával lezárult, de el kell ismernünk: a magyar közgyűjteményrendszer alapjait, szervezeti kereteit és máig is működő legnagyobb gyűjteményeit ez a korszak teremtette meg.

Jegyzetek

1. SIPOS Anna Magdolna: Törvényről, törvényre. Hazai könyvtári törvények az elmúlt 50 évben. In: Könyvtári Figyelő, 45. évf., 1999. 4. sz. p. 735–773.
2. SIPOS Anna Magdolna: Törvényről, törvényre. A hazai könyvtárügy törvényi szabályozása a két világháború között. In: Könyvtári Figyelő, 51. évf., 2005. 3. sz. p. 461–508.
3. A kifejtésre kerülő téma szempontjából különös jelentősége van annak, hogy a jogi szabályozás bemutatását ne a mai könyvtárügyi szemlélet határozza meg, hanem a több mint egy évszázaddal ezelőtti, hiszen ellenkező esetben olyan vizsgálati szempontokat vinnénk a rendszerbe, amelyek a boldog békeidők könyvtárpolitikájában és könyvtárügyében értelmezhetetlenek.
4. VOIT Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlatja a 19–20. század fordulójától 1923-ig. In: VOIT Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Bp.: Argumentum Kiadó, 2004. pp. 9–43. Az idézet a 21. oldalon található. A tanulmány két részletben, némi címmódosulással – A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlatja a századfordulótól 1949-ig I–II. – megjelent a Magyar Könyvszemle 1992. évi. 1. és 2. számában is.
5. Eötvös kultúrpolitikai koncepciójának bemutatásánál az alábbi dokumentumokat használtuk fel: MOLNÁR Aladár: B. Eötvös József közoktatásügyi minisztersége 1867–1870-ben. A tanulmány két részben jelent meg a Havi Szemle, 1879. évi 2. kötetének 2. füzetében a 183–190. oldalon, illetve a Havi Szemle 1879. évi 2. kötetének 3. füzetében a 233–256. oldalon.; BÉNYEI Miklós: Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárügy. In: Szelle Béla (szerk.): Kovács Máté emlékkönyv. – Bp.: Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. pp. 72–85.; Eötvös József: Kultúra és nevelés. – Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.
6. 1848-as minisztersége idején – a Magyar Egyetem alapszabályai címmel, 1848-ban megjelent, ám a törvényi tárgyalásig el nem jutó törvénytervezetében – különös gondot fordított az Egye-

temi Könyvtár és az egyetemi könyvtári rendszer átalakítására. A katolikus főiskolák könyvtárai újjászervezési tervének kidolgozásával a neves irodalomtörténész professzort, Toldy Ferencet, az Egyetemi Könyvtár igazgatóját bízta meg, aki javaslatát el is készítette. Könyvadományával és a beszerzésre szükséges könyvek fedezetének biztosításával Eötvös alapította meg az Ipartanodai Könyvtárat.

7. Részletesebben lásd Bényei Miklós idézett művét.

8. Eötvös József: Kultúra és nevelés. p. 255.

9. A pénzügyi bizottság kezdeményezését Panka Károly, képviselőházi segédkönyvtáros közölte a Könyvtári Szemle 1. évfolyam, 1913. évi 4. számának 26. oldalán, Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt címmel megjelent írásában.

10. GÁRDONYI Albert: Közkönyvtárügyünk és a törvényhozás negyven év előtt In. Könyvtári Szemle, 1. évf., 1913. 2. sz. p. 3–4.

11. SZÁSZ Károly: Közkönyvtáraink és az egy országos könyvtár. – Pest : Athenaeum Nyomda, 1871. – p. 37. Az írás utószava szerint Szász Károly 1869-ben kapott megbízást Eötvös kultuszminisztertől arra, hogy a Magyarországi közkönyvtárügyet és az országos könyvtár létrehozásának lehetőségeit és körülményeit részleteiben ismerje meg. Szász akkor el is kezdte a munkát és a koncepció kidolgozásánál az akkori jegyzeteket, illetve a miniszter számára elküldött jelentést használta fel. [Újra-közlését ld. Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 437–449. p.]

12. Szász Károly (szemerjai), bölceleti doktor, református püspök, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, a Kisfaludy-Társaság rendes tagja és alelnöke. Apja az 1848/1849-es kormány kultuszminisztériumának ügyvezető államtitkára volt. 1829. június 15-én, Nagyenyeden született, 1867-ben került a VKM-be és ott osztálytanácsosként dolgozott. Trefort minisztersége alatt, 1884-ig ismét a minisztériumban tevékenykedett mint miniszteri tanácsos. 1884-től a dunamelléki egyházkerület püspökévé választották. A budapesti egyetem előbb magántanárként habilitálta, majd 1882-ben bölceletdoktori címmel tüntette ki. 1905. október 15-én hunyt el, Budapesten.

13. A téma bemutatásánál a Pesti Napló különnyomatát használtuk fel: Szász Károly: Közkönyvtáraink és az egy országos könyvtár. – Pest : Athenaeum Nyomda, 1871.

14. Ugyanott p. 8–9.

15. Ugyanott p. 9.

16. Ugyanott p. 15.

17. A szerkesztőség lábjegyzete In. Könyvtári Szemle, 1. évf., 1913. 2. sz. p. 3.

18. Gárdonyi Albert, fővárosi levéltáros, történész. 1899-ben

a Nemzeti Múzeum Könyvtárában kezdte pályáját, 1904-ben pedig átkerült a fővárosi könyvtárba. 1911-től levéltárosként, majd 1914-től főlevéltárosként dolgozott a Fővárosi Levéltárban. Főként történelemmel, illetve a történelem segédtudományaival kapcsolatos munkákat írt. Ő találta meg a Vérmezőn Martinovicznak és társainak a sírját.

19. GÁRDONYI Albert im. p. 3.

20. PANKA Károly im. p. 28.

21. A soproni beszéd. In. Könyvtári Szemle, 1. évf., 1913. 8. sz. p. 1.

22. Ugyanott, idézet Wlassics beszédéből.

23. Ezzel kapcsolatosan részletesebben lásd; BERLÁSZ Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. – Bp.: Országos Széchényi Könyvtár, 1981. – p. 48.

24. Itt csupán a tudományos célú köteles példány szolgáltatásról van szó. Természetesen – más országokhoz hasonlóan – hazánkban is jóval korábban kialakult a köteles példány szolgáltatás rendszere, ám a korábbi rendelkezések nem tudományos, hanem cenzurális, illetve privilegizációs célokat szolgáltak. Erről lásd részletesebben TÓTH András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon. – Bp.: Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, 1964. című művét.

25. A Habsburg Birodalomban 1621-ben született meg az a privilegizációs célú köteles példány szolgáltatási rendelkezés, amelynek értelmében a Hofbibliothek – privilegizálási céllal – három példányt, egyéb esetben pedig egy példányt kaptak valamennyi, a birodalom területén megjelent nyomtatványból.

26. Megjegyzendő, hogy ezekben az években még unikálisnak számított a tudományos célú kötelespéldány szolgáltatás, jellemzően cenzurális célú volt a beszolgáltatás, ám ezeket a példányokat többnyire – a cenzúra eljárást követően – a cenzortestületek könyvtári hasznosításra adták át.

27. E törvény a kötelespéldány-szolgáltatás ügyében a nemzeti könyvtárat részesített előnyben, a kedvezményezettek köréből kimaradt az Egyetemi Könyvtár, valamint a Magyar Tudós Társaság Könyvtára. Tekintettel arra, hogy a rendelkezés – az ismert történelmi okok miatt – mindvégig csupán provizórikus maradt, a köteles példány szolgáltatás történetében ennek csupán elvi jelentősége volt.

28. A Magyar Nemzeti Múzeum ügye az országgyűlésen In: Magyar Könyvszemle, új folyam, 1. évf., 1892/93. – p. 378.

29. A Magyar Könyvszemlemben megjelent egykorú írás az első késelekedés okát a következőkben jelölte meg: „... az egyházpolitika nagy hullámcsapásai a háttérbe sodorták s illetékes részről be nem nyújtott ...” Fülöp Sándor: A kötelespéldányok kérdése In: Magyar Könyvszemle, új folyam, 4. évf., 1896. – p. 245–268.

Az idézet a 249. oldalon található.

30. A kötelespéldány-szolgáltatás törvényi szabályozásának ismételt elodázását a fenti tanulmány a kultuszminisztériumi változásokkal indokolta. Amennyiben végigtekintjük a kultuszárca vezetői posztját betöltő személyek névsorát, valóban azt látjuk, hogy ezekben az években meglehetősen gyorsan váltották egymást a miniszterek, egészen Wlassics Gyula kinevezéséig, aki több mint nyolc éven át vezeti majd a tárcát. 1894. június 10-ig gróf Csáky Albin volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, őt követte – alig fél éves időtartamra – 1895. január 15-ig báró Eötvös Loránd, majd 1895. január 15-től került a VKM élére Wlassics Gyula.

31. Mindkét javaslatot közli az Országos Múzeum és Könyvtár-bizottság jelentése, amelyet Porzolt Kálmán szerkesztésében, 1901-ben, a Pesti Könyvnyomda Rt. adott ki, és amelyet a Dunántúli Közművelődési Egyesület II. évkönyvéből (Bp.: Fitz Ármin Könyvnyomdája, 1893.) vett át közlésre.

32. Érdekes adalék a törvény megszületéséhez, hogy a hosszú előkészítést – miközben szakmai körökből kritikával is illették – a korabeli szaksajtó tanúsága szerint, nem tekintették tragikusnak, sőt kifejezetten hasznosnak tartották abból a szempontból, hogy a „szakférfiak” azt alaposan meg tudták vitatni. Mint utóbb kiderült, itt valóban jót tett a késlekedés, hiszen közben megalakult a múzeum- és könyvtárügyet intézményesült formában képviselő szervezet, amely megfelelő szakmai háttérrel biztosíthatott az új törvény megszületéséhez.

33. FÜLÖP Sándor im.

34. A Bizottság részére a kultuszminiszter küldte el a törvény tervezet szövegét; a VKM 71.140/96. számú leirataként érkezett. Porzolt Kálmán (szerk.): Az Országos Múzeum és Könyvtár-bizottság jelentése. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1901. – pp. 58-72.

35. Ugyanott p. 66.

36. Ballagi Aladár, Ballagi Mór fia, bölcsész, egyetemi rendes tanár, a 1884-től Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1877-ben a budapesti egyetemen magán tanári képesítést szerzett, majd 1889. június 25-én rendes tanári kinevezést kapott. Életrajzához még az is hozzátartozik, hogy a közel húszezer kötetes, az apa és a fia által összegyűjtött könyvgyűjtemény ezekben az években Budapesten a legnagyobb magánkönyvtárak körébe tartozott.

37. BALLAGI Aladár: „Sajtdédzma” In. Egyetértés, 30. évf., 1896. 35. sz (február 5.). – p. 1-2.

38. Ugyanott p. 2.

39. Ugyanott

40. Jóllehet Wlassics igyekezett a törvény indoklásában ezeket

a kritikai észrevételeket cáfolni, de ha megnézzük a kultuszminiszter szövegét, pontosan látjuk majd, hogy bizony komoly gondokkal kellett a könyvtáraknak az új köteles példány rendelkezései miatt szembenézni. „Nem szolgálhat okot aggodásra az a körülmény sem, hogy a jelen törvényjavaslat életbeléptetése a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárát a beszolgáltatót anyagnak oly halmazával fogja megterhelni, melynek megőrzésére a hely, feldolgozására a munkaerő nem lesz elégséges. Az eddig évenként beérkezett köteles példányok maximális darabszáma 4,000-5,000 volt; ezentúl a darabok száma 8,000-nél többre alig fog menni. ... Semmi esetre sem okozhat oly nehézséget a várható gyarapodás, mint a mily nagy, tudományos fontossággal bír a nyomdatermékek teljes összegyűjtése.” A köteles példányok ügye az országgyűlésen In. Magyar Könyvszemle, 5. évf., 1897. p. 292. Ismerte a könyvtár akkori személyi feltételeinek és elhelyezésének hiányosságait egyáltalán nem állítható, hogy a közel duplájára növekedett nyomtatványmennyiség ne okozott volna gondot a könyvtárak. Kétségtelen azonban, hogy ezek a szempontok nem akadályozhatták meg törvénytervezet szakmai céljainak megvalósulását.

41. A köteles példányok ügye az országgyűlésen In. Magyar Könyvszemle, 5. évf., 1897. – p. 287–297.

42. Az indokolás bemutatja a fontosabb európai államok köteles példány szolgáltatásra vonatkozó példány-adatait. Így például az 1881. évi szabályozás értelmében Franciaországban minden nyomtatványból két példányt, zeneművekből és metszetekből három példányt, az időszaki sajtótermékekből pedig hat példányt kellett beszolgáltatni; a Német Birodalomban csupán az időszaki sajtótermékekből kellett egy példányt beszolgáltatni (Reichspressgesetz, 1874.), de az egyes államokban még külön rendeletek és törvények szabályozták a területükre vonatkozó beszolgáltatási kötelezettséget; az 1862. évi osztrák sajtótörvény tudományos célú beszolgáltatásra négy példányt irt elő, ám az időszaki kiadványok tekintetében még plusz egy felügyeleti példányt is bekértek; Angliában az 1862. évi törvény értelmében öt példányt kellett beszolgáltatni; egyfajta kuriózumként említi a dokumentum Oroszországot, ahol – a cenzúráról és a sajtótermékekről szóló 1886. évi törvény alapján – minden nyomtatványból öt, a szakművekből kilenc, illetve tizenegy példányt küldtek be a kiadók és a nyomdák.

43. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az előterjesztés készítői hibás adatokkal dolgoztak, amikor a köteles példányok beszolgáltatására vonatkozó első rendelkezés dátumát 1804-re tették. A tévedés oka az lehetett, hogy a már idézett és a Magyar Könyvszemlében 1896-ban megjelent Fülöp Sándor-féle cikk is hibásan határozta meg a beszolgáltatás kezdő időpontját, és az előterjesztés összeállításánál ezt a tanulmányt vették alapul.

44. A köteles példányok ügye az országgyűlésen ... p. 290. Azt, hogy Wlassics valóban komolyan foglalkozott a köteles példány szolgáltatás új és a korábbinál átfogóbb szabályozásával, bizonyítja az is, hogy 1895. szeptember 21-én, (32.538/1894. sz.) a frissen alakult Országos Múzeum és Könyvtár-bizottsághoz intézett

leiratában az alábbiak szerepeltek: „a köteles példányokról szóló törvényjavaslat, melynek életbeléptetése a vidéki könyvtárakat a hazai irodalom helyi érdekű termékeivel fogja ellátni, annyira van már előkészítve, hogy annak végleges szövegezésénél a tisztelt Bizottság közreműködését nemsokára igénybe fogom vehetni.” Wlassics leiratát teljes terjedelemben közli Az Országos Múzeumi és Könyvtári Bizottság jelentésének VII. fejezete, a korábban már idézett dokumentum 52-57. oldalán.

45. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, VII. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1897. – p. 151.

46. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, IX. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1897. – p. 302.

47. A közoktatásügyi bizottságnak jelentése a »nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló kötelespéldányainak beküldéséről« szóló 201. számú törvényjavaslat tárgyában In. Magyar Könyvszemle, 5. évf., 1897. – p. 373.

48. Az igazságügyi bizottság jelentése a »nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló kötelespéldányainak beküldéséről« szóló törvényjavaslatról In. Magyar Könyvszemle, 5. évf., 1897. – pp. 374-375.

49. Molnár Antal: 1884 óta szülővárosának, Szamosújvárnak szabadelvű képviselője volt. Jogi és politikatudományi tanulmányokat folytatott, az utóbbiból magántanári képesítést szerzett. Publicisztikai tevékenységét Kolozsváron kezdte, több politikai napilapnál is dolgozott, mielőtt, 1880-tól a Magyarország és a Nagyvilág képes hetilap szerkesztője lett. 1892 óta töltötte be a ház jegyzői posztját, a közoktatásügyi bizottság tagja és a gazdasági bizottság jegyzője is volt.

50. A törvénytervezet vitáját a képviselőházi napló szó szerinti terjedelemben közölte, a vita ismertetőjénél ezt a forrást használtuk fel. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – pp. 17-27.

51. Polónyi Géza: Hajdú megye, Szoboszló kerület képviselője, az ellenzéki pártok egyik vezéregyénisége volt. Jogi tanulmányokat végzett Pozsonyban és Budapesten. 1869-ben egyéves önkéntesként a haditengerészetnél, Pólában szolgált. 1872-től Budapesten ügyvédi tevékenységet végzett, de mellette hírlapírással is foglalkozott. 1881-ben került be a képviselőházba, Szolnok képviselőjeként, tagja volt a fővárosi bizottságnak.

52. POLÓNYI Géza hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 18.

53. Toldy László: Toldy Ferencz egyetemi tanár fia, jogi és bölcséleti doktor, a főváros főlevéltárnoka. 1869-ben pappá szen-

telték, majd 1872-ben a nevelői pályára lépett, melyet 1874-ben a lelkészivel cserélt fel. 1880-ban azonban onnan kilépett és 1882-ben a budapesti kereskedelmi akadémia tanára lett. 1886 februárjában Budapest főlevéltárnokává választották meg. Az új köteles példány törvényi szabályozásának szakmai vitája során a főváros érdekeinek megtartására memorandumot intézett a kultuszminiszterhez.

54. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza Polónyi Géza képviselő hozzászólására In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 20.

55. Ugyanott

56. Zichy Jenő gróf: Hont megye, Ipolyság kerület képviselője, 1861-től kezdődően folyamatosan képviselő, a főrendiház tagja. 1881 – 1906 között az Országos Iparegyesület elnöke, s mellette jelentős tevékenységet folytatott az iparoktatás terén: Trefort Ágoston kérésére 86 városban szervezett alsó fokú iparoktatást. Nagy feltűnést keltettek Oroszországba és Ázsiába vezetett expedíciói, melyeknek célja a magyarság eredetének kutatása volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1899-ben tiszteletbeli tagjának választotta. Gazdag magángyűjteményeiből a fővárosban múzeumot létesített, amely 1901-ben nyílt meg.

57. Gróf Zichy Jenő képviselő hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 21.

58. Ugyanott

59. Pichler Győző, Tolna megye, Kölesd kerület képviselője. Budapesten folytatott jogi tanulmányokat, majd rövid közhivatalnoki szolgálat után hírlapíróvá lett, és éveken át az Egyetértés belső munkatársaként dolgozott. Amikor Kossuth Ferenc hazatért, Pichler lett a titkára, és élénk tevékenységet folytatott a függetlenségi 48-as párt beléletében. Tagja volt a képviselőház honvédelmi bizottságának is.

60. Pichler Győző képviselő hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 21.

61. Thaly Kálmán, Debrecen város I. kerületének képviselője volt.

62. Thaly Kálmán képviselő hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 22.

63. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza gróf Zichy Jenő képviselő módosítási indítványára In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 22.

64. Polónyi Géza hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 23.
65. Ugyanott, p. 24.
66. Szalay Károly: Somogy megye, csurgói kerület országgyűlési képviselője. Pesten szerzett filozófiai, majd jogi végzettséget. Előbb gazdálkodott, majd a kaposvári törvényszéknél jegyzőként és vizsgálóbíróként dolgozott, 1861-ben pedig ügyvéd lett. Ő szervezte meg a Somogy megyei függetlenségi pártot. Antiszemita programmal jutott be 1884-ben a képviselőházba, s a mindössze néhány hónapig megjelenő antiszemita Magyar Újságot is szerkesztette a fővárosban; később a Népjognak volt a szerkesztője Kaposváron. A tisztaeszlári perben mint országos híru ügyvédet őt hívták meg, hogy Solymosi Eszter anyja nevében a magánvadat fenntartsa. A csurgói kerületet négy cikluson át képviselte a függetlenségi pártot, melynek egyik fontos személyisége volt a parlamenti vitákban, öccsével Szalay Imrével együtt.
67. SZALAY Károly képviselő hozzászólása In. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 26.
- 68 1897. évi XXXV. törvénycikk a m. kir. központi statisztikai hivatalról : Szentelést nyert 1897. évi augusztus 27-én : kihirdetett az 1897. évi Országos Törvénytár 1897. évi szeptember 2-án kiadott 13. számában In. Márkus Dezső (jegyzetek): Magyar Törvénytár : 1897. évi törvénycikkek. – Bp.: Franklin Társulat, 1898. – pp. 147-151. A törvény 4. §-a írta elő a KSH könyvtára részére a köteles példány szolgáltatásának jogát, annak érdekében, hogy a KSH közérdekű adatként – többek között – a könyvkiadási adatokat is gyűjteni, illetve feldolgozni, valamint közrebocsátani tudja. „A központi statisztikai hivatal a jelen törvény 1. §-ában körülírt feladatának előmozdítására nyilvános könyvtárt és térképgyűjteményt tart fenn. E végből a nyomtatók, illetőleg kiadók a nyomdatermékekből statisztikai czélokra egy példányt a m. kir. központi statisztikai hivatalnak ingyen beszoigáltatni tartoznak. A beszoigáltatási kötelezettség a következő nyomtatványokra terjed ki: 1. gépi sokszorosítás útján kötetes vagy füzetes alakban kiadott mindenmü írói műre, kivéve a tisztán szépirodalmi tartalmúakat; 2. minden időszaki folyóiratra, kivéve a tisztán szépirodalmi tartalmúakat s a hetenkint vagy fél hétnél rövidebb időközökben megjelenő hirlapokat; iskolai értesítőkre, mindenmü évi jelentésekre, statisztikai kimutatásokra, cím- és névtárakra, továbbá föld-és térképekre. A beszoigáltatás módzataira, valamint a beszoigáltató felelősségére nézve a nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles példányainak beküldése tekintetében fennálló törvényes szabályok irányadók, melyeknek értelmében a kereskedelemügyi miniszter rendeletileg intézkedik. Horvát-Szlavonországokban a nyomdatermékek köteles példányainak a központi statisztikai hivatal céljaira való beszoigáltatása iránt a bán fog megfelelően gondoskodni.” Az idézet a hivatkozott dokumentum 149-149. oldalán található.
69. Pesti Hírlap, 19. évf., 1897. 277. sz. (október 6.). – p. 3.
70. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – p. 29.
71. Ugyanott p. 98.
72. A jegyzőkönyv kivonatát a Magyar Könyvszemle 1897. évfolyamának 391. oldalán közölték.
73. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, X. kötet. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. – 391. és 394. oldal.
74. Megjelent, többek között, a Magyar Törvénytár 1897. évi törvényeit közlő kötet 167-170. oldalán is.
75. A felmentést az indokolta, hogy azok az államkincstár, illetve a kibocsátók ellenőrzése alól nem vonhatók ki, mindenkor korlátozott számban jelentek meg, és lényegében készpénzt helyettesítő értéket képviseltek, ezért a kibocsátót – beküldési kötelezettség esetén – jelentős kár érte volna.
76. Tudjuk azonban, hogy – a törvény első paragrafusára szerint – a beszoigáltatási kötelezettség Horvát-Szlavonországra is kiterjedt, ám ott nem a nyomtatók, hanem a kiadók kötelessége volt a beszoigáltatás. Az azonban már egy másik kérdés, hogy a magyar hatóságok hogyan, és egyáltalán tudtak-e annak érvényt szerezni.
77. 1919-ben a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága hatályon kívül helyezte az 1897. évi törvényt, s helyette 1919. július 17-én megalkotta a Közoktatásügyi Népbiztosság 60. számú rendeletét. A rendelet azonban – hasonlóan az 1848. évi szabályozáshoz – csupán provizórikus volt, mivel végrehajtásának nem kedveztek az akkori forradalmi, majd háborús viszonyok, és elegendő idő sem maradt annak végrehajtására.
78. Esti Ujság, 2. évf., 1897. 228. sz. (október 6.) p. 1.
79. Ugyanott
80. A vallás- és közoktatásügyi, és az igazságügyi m. kir. miniszterek rendelete a nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles-példányainak beszoigáltatásáról szóló 1897. évi XLI. t.-cz. végrehajtása-, és a sajtórendészeti köteles-példányokkal való ellátás tárgyában In. Magyar Könyvszemle, új folyam, VI. évf., 1898. 1. sz. pp. 68-77.
81. Porzolt Kálmán: hirlapíró, 1860-ban, Ludason született. Budapesten végzett bölcseleti tanulmányokat. Széll Kálmánnal közösen létrehozta a Dunántúli Közművelődési Egyesületet, amelynek főtákará, a Múzeum és Könyvtár Bizottságnak pedig előadó titkára volt.
82. Porzolt Kálmán (szerk.): Az Országos Múzeum és Könyvtár-bizottság jelentése. – Bp.: Pesti Könyvnyomda Rt., 1901. 99 p.

83. Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság működésére vonatkozó VKM rendeletet közli A Múzeumok és Könyvtárak országos szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott szabályzatok a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa, főfelügyelősége és bizottsága névjegyzékével (Bp. : Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, 1901.) című kiadvány.
84. Porzso Kálmán im. p. 5-12.
85. Ehhez persze az is szükséges volt, hogy 1895-től Wlassics legyen a kultusztervező vezetője.
86. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának I. jelentése 1901-1902. – Bp.: Rigler József Ede Papírneműgyár Rt., 1902. – 41 p.
87. Ugyanott p. 3.
88. Tartalmi szempontból a Bizottság és a Tanács viszonyának csupán mérsékelt jelentősége volt, mert a Bizottság és a Tanács 1897-ben megválasztott tisztviselőinek névsora jelentős azonososságot mutatott: a Bizottság tisztikarából hat fő tagja volt a Tanács összesen tizenöt fős tisztviselői karának is. Fordítva pedig: a Tanács tisztviselői karából hat fő tagja volt a Bizottság tizen-négy fős elnökségének. A jogi helyzet teljes és hiteles bemutatása érdekében azonban fontosnak tartottuk itt a pontosítást.
89. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának II. jelentése 1902-1903. – Bp. : Rigler József Ede Papírneműgyár Rt., 1903. – 68 p.
90. Az alapszabály ismertetésétől eltekintünk, mivel Voit Krisztina korábban már többször idézett műve azt megtette.
91. Valamennyi hivatkozott dokumentum megtalálható A Múzeumok és Könyvtárak országos szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott szabályzatok a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa, főfelügyelősége és bizottsága névjegyzékével című kiadványban.
92. Állami támogatásban csak azok a gyűjtemények részesülhetnek, amelyek részére a fenntartó állandó javadalmazást biztosított és a gyűjtemény tárolására, bemutatására megfelelő helyiséggel rendelkezett, szakképzett – lehetőleg fizetett – tisztviselőt alkalmazott, valamint az állomány gyarapodását rendszeresen nyilvántartották. További kitétel volt, hogy az állami támogatásban részesülő könyvtárak szabályzatait a kultusztervező, illetve a Belügyminisztérium hagyta jóvá. A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó gyűjteményeknél meglévő, illetve újonnan létesített állásokat csak olyan pályázat útján lehetett betölteni, ahol a Főfelügyelőség előzetesen véleményt nyilvánított.
93. Közli a A Múzeumok és Könyvtárak országos szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott szabályzatok a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa, főfelügyelősége és bizottsága névjegyzékével című kiadvány.
94. Mind a Bizottság, mind a Felügyelőség, mind pedig a Tanács tisztviselői az 1901. évi állapotot rögzíti, amelyről azonban tudnunk kell: különböző okok miatt folyamatosan változott.
95. A szakmai folyóirat kiadásának szándéka nem itt jelent meg először. Az Országos Múzeum és Könyvtári Bizottság 1894. évi programjában már megjelent annak terve, de megvalósításának reális esélyéről csupán a Tanács megalakulását és legitimitációját követően beszélhetünk. A szakmai lap első számának közreadására csak 1907-ben került sor, amikor Múzeumi és Könyvtári Értesítő címmel az első szám megjelent. A Tanács és a Főfelügyelőség közös kiadásában napvilágot látott szakmai kiadvány – ugyan nem volt többnyelvű, de mégis – fontos állomása volt a magyar múzeum és könyvtárügy intézményesülésének. A folyóirat történetét M. Katona Julianna dolgozta fel, A Múzeumi és Könyvtári Értesítő Repertórium címmel, 1982-ben, a Művelődéskutató Intézet gondozásában megjelent kötetének előszavában.
96. Az éves szakmai jelentések és pénzügyi beszámolók rendre el is készültek és 1902 és 1914 között nyomtatásban megjelentek, amelyek e munka elkészültéhez is igen komoly segítséget nyújtottak. Az éves jelentések tartalmának elemzése, illetve a Tanács munkájának évről évre szóló, részletező bemutatására önálló tanulmány lenne szükséges.
97. A Tanács munkájáról szóló jelentések évadonként és nem naptári évenként készültek, mivel a tanács sem naptári ciklusokban számolta tevékenységét, csak 1906-ban tértek át a naptári éves rendszerre.
98. Az adatok forrása A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának jelentései.
99. A Julián-egyesület azzal a céllal alakult, hogy a Dráván túli, a Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában élő magyarság szellemi gondozását vállalja, s asszimilációjukat akadályozza. Az 1904-ben alakult egyesület munkájában jelentős szerepet vállalt a későbbi kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno is. Hasonló céllal jött létre a Szent László Társulat is, amely a Romániában és Bukovinában élő magyarok nemzeti identitásának megőrzését vállalta.
100. A közkönyvtárak ügyének fokozottabb fejlesztése érdekében Wlassics Gyula v. b. t. tan., az Országos Tanács elnöke, folyó év január havában a következő emlékiratot intézte gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez In. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 3. évf., 1909. 1. sz. pp. 57-59.
101. Az Országos Tanács és az Országos Főfelügyelőség emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében In. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 6. évf., 1912. 1. sz. pp. 66-71.
102. Ugyanott p.66.
103. A tanítóképzők növendékeinek ilyen irányú felkészítése nem új javaslat, hanem beleillett abba a már jóval korábban kialakult koncepcióba, amelynek értelmében a tanítók és tanítónők hiva-

tásukra történő felkészítésének egyik fontos eleme volt az iskolán kívüli művelődés szervezésére vonatkozó ismeretek és képességek elsajátítása. A könyvtárak, különösen pedig az iskolai és népkönyvtárak kezelésére történő felkészítés érdekében a tanító- és tanítónőképző intézetekben még 1905-ben bevezették a könyvtári gyakorlatot, amely négy éven át kötelező érvénnyel és részletekbe menően kidolgozott tematikával vonult végig a tanítójelöltek gyakorlati képzésén. Az ismeretek elsajátítása érdekében a VKM valamennyi állami fenntartású tanító- és tanítónőképző intézet gyakorló iskolája számára egy-egy népiskolai ifjúsági könyvtári gyűjteményt juttatott el.

105. Közli a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának II. jelentése, az 1902-1903. évről.

106. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének szervezete In. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 6. évf., 1912. 4. sz. pp. 315–317.

107. Megindulását követően a Múzeumi és Könyvtári Értesítő rendszeresen közölte Wlassics elnöki beszédeit, de azokat önálló kötet formájában is kiadták; Wlassics Gyula elnöki beszédei. – Bp. : Franklin Társulat, 1912.

108. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége 106. évi május hó 24-én, Budapesten tartott ülésének jegyzőkönyve. – Bp. : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1906. – p. 12.

104. MIHALIK József: Reformok In. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 9. évf., 1915. 3–4. sz. pp. 151–165.

Kitüntetések

Bozóki András kulturális miniszter állami kitüntetéseket és művészeti díjakat adott át az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ünnepe alkalmából.

A Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje kitüntetést kapta többek között dr. Hajdú Géza a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár (Szeged) nyugalmazott igazgatója, kiemelkedő irodalmi tevékenységéért pedig József Attila-díjat adományozott Grecsó Krisztián költő, prózaírónak, a Békéscsabai Megyei Könyvtár munkatársának. (KIT Hírlevél, 2006. 12. sz.)

Megújul a Yahoo

Megújul a Yahoo portáljának kezdőlapja. A megújulás oka, hogy a cég sokféle szolgáltatását még egyszerűbben, közérthetőbben szeretnék bemutatni. Az új arculat kialakításakor az is fontos szempont volt, hogy a Yahoo bizonyos szolgáltatásait, így a keresőjét, illetve a Yahoo Messengert is, minél látványosabban jelenítsék meg, növelve a felhasználók számát.

(KIT Hírlevél, 2006. 12. sz.)